

LÁSZLÓ ANDOR

Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Aetas 38. évf. 2023. 3. szám, 5–38.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2023.3.5-38

www.aetas.hu

Bocskai István példája a 19–20. század kritikus korszakaiban

A múltra való hivatkozás a politikai cselekvés egyik alkotóeleme. Különösen igaz ez a 19. századtól, a modern történeti tudat kialakulásától.¹ Ennek egyik oka kétségtelenül a történelempolitika előtérbe kerülése, amely az egykori események időszerűvé tételét kísérli meg a pillanatnyi politikai szükségletek érdekében. A közélet szereplői döntéseiket, az általuk követett irányokat, a vallott értékeket a történelem sajátos, részreahajló magyarázatával is próbálják alátámasztani. Céljuk „a nyilvánosság tájékoztatása (megnyerése) legitimációs céllal, hogy támogatásra leljenek a politikai mezőben”. Ezzel egyben a közvéleményben uralkodónak vélt történeti képzeteket, beidegződéseket is megerősíthetik, esetleg egészen új, sajátos beállításokat helyezhetnek előtérbe, amelyek más fényt vetnek a hajdani eseményekre és személyiségekre.²

Az utóbbi két évszázadban a magyar politikai élet szereplői is előszeretettel igyekeztek saját törekvéseiket a nemzeti történelem nyelvén megfogalmazni és annak segítségével legitimálni. A múlt közismertnek tekintett mozzanatainak, időszakainak, alakjainak felelevenítése gyakran alkalmasnak bizonyult az éppen időszerű közéleti kérdések megfogalmazására, nyilvános megvitatására, a politikai cselekvések igazolására. A történelem olyan értelmezési keretként szolgált, amelybe a politikusok és a szélesebb közvélemény is beilleszthették tapasztalataikat, jövőre vonatkozó elvárásaikat, olyan eszköztárat biztosított, amely segített a múlt és a jelen eseményeinek együttes értékelésében. Éppen ezért a „historizáló politika” rendszeresen saját érdekei szerint használta fel a nemzeti történelem ismert fogalmait, hőseit, toposzait, ezeket igénybe véve próbálta meg elmagyarázni saját választásait, megalkotni egy elképzelt és kívánatosnak tekintett jövőt szolgáló múltképet.³

A múlt a mindenkori jelen fényében nyert újra és újra jelentést, a napi ügyeknek megfelelően születő beállítások egyszerre folytatták és formálták, átvették és átírták, megerősítettek és akár módosították a nemzeti történelemhez fűződő képzeteket.⁴ A nyilvánosságban

¹ Erről lásd például Gyáni: *Történelem vagy (csupán) emlékezet?* 24.

² A történelempolitika fogalmáról részletesebben lásd Fischer: *Public history, emlékezetkultúra, történelempolitika*, 398–400. Hasonló értelemben használható az emlékezetpolitika szakkifejezés, „melyben a kapcsolódó politikai cselekvés egyes célokra és funkciókra összpontosul, összességében pedig a legitimitás megszerzésére irányul.” Uo. 395.

³ Szűcs *Az antalli pillanat*, 15., 62.; Schlett: *A magyar történelem a huszadik századi politikai gondolkodásban*, 61.

⁴ Ahogyan szaporodnak az új tapasztalatok, a régiék elavulnak, „új és új remények támadnak, és máris új kérdések szegeződnek a múltnak, melyek a történelem újbóli átgondolására, más szemmel tekintésére és megújult vizsgálatára sarkallnak.” Koselleck: *Nézőpontfüggőség és időbeliség*, 201.

folyó vitákban megszólalók (fel)használható múlt létrehozására törekedtek.⁵ Álláspontjukat feltérképezve követhetjük azt, milyenek látták, hogyan akarták láttatni bizonyos helyzetekből a politika szereplőit a letűnt korokat, annak szereplőit, miként hatott egymásra a várakozási horizont és a tapasztalati tér, illetve ezek szünni nem akaró párbeszédével hogyan értékelték át ismét a múltat, miként tágultak vagy éppen szűkültek adott történelmi helyzetekben a múlt felhasználhatóságának lehetőségei.⁶

Minden nagyobb megrázkódtatás és rendszerváltás ellenére a magyar politikai kultúra szereplői a „változás és maradátság, kontinuitás és diszkontinuitás, tehát a politikai idő jelenségeinek értelmezéseikhez” folyamatosan „a nemzeti történelem fogalmához nyúltak vissza, s különösen igaz ez éppen a nagy törések idején”.⁷

A kollektív emlékezet számára kulcsfontosságú a történelem jelentéssel való felruházása, ez pedig a múlttal és a jövővel folytatott szakadatlan párbeszéd során állandóan változik, a társadalmi viszonyokat tükrözi.⁸ Nyitott, a jelenhez kötődik, annak kérdéseit foglalkoztatják, miközben a múlt felé fordul, sohasem önmagáért tekint vissza, egyszerre több idősíkot foglal magában. Az emlékezet így „nemcsak a múltat rekonstruálja, hanem a jelen és a jövő tapasztalását is szervezi”.⁹

A viharos időszakok során a társadalmi emlékezet kiemelt fontosságra tett szert. Az eufória, a felszabadult ünneplések vagy a gyász, a veszélyérzet megnövekedésének pillanatai egyaránt kihívást jelentettek a mindenkori elit és a formálódó, egyre nagyobb szerephez jutó közvélemény számára. A válságos időkben az érdeklődés kiemelten fordult a múlt felé, annak mozgósító ereje jobban kidomborodott, a hatalom részéről is erősebb igény fogalmazódott meg saját tekintélyének biztosítására, miközben igyekeztek számba venni a szellemi örökséget, amely segíthet a tájékozódásban.¹⁰ A történelem e sorsfordulóin a politikai viták felfokozott hangulata, az ország mozgásterén elmélkedő értelmiségiek útkeresése hozzájárult a történelmi példák számbavételéhez.

Így különösen világossá válik, miként lehet „a történelem politikai fegyver, amely a jelen logikája szerint ad értelmet a múlt világának”.¹¹ A reformkortól a 20. század közepéig a magyar közélet számtalan kérdése kapcsán megidézik Bocskai Istvánt. Alakja elég távoli és fontos volt ahhoz, hogy jelentős szerephez jusson a történelmi emlékezetben, de különösen a történelem viharos időszakában kap kiemelkedő szerepet. Ennek akárcsak vázlatos felelevenítése szétfeszítette volna e tanulmány kereteit¹² – így csupán a vizsgált korszakokra összpontosít.

Bocskai a magyar nemzeti panteon azon tagjai közé tartozik, akiket már az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc során felelevenítettek, és a későbbiekben is sűrűn hivatkoztak rájuk. Azért is lehetett kedvelt, mert a fejedelemnek számos olyan dilemmával kellett

---

⁵ Wertsch: *Voices of Collective Remembering*, 40. Minderről magyarul lásd például Pataki Ferenc munkáját a funkcionális dualizmusról, illetve kettős perspektíváról. Pataki: *Kollektív emlékezet és emlékezetpolitika*, 786.

⁶ Koselleck: *Tapasztalati tér' és 'várakozási horizont'*, 401–430.; Ricoeur: *Emlékezet – felejtés – történelem*, 117.

⁷ Szűcs: *Az antalli pillanat*, 67–69.

⁸ Apor: *Hitelesség és hitetlenség*, 165.

⁹ Assmann: *A kulturális emlékezet*, 42–43.

¹⁰ Apor: *Hitelesség és hitetlenség*, 164.

¹¹ Levi: *A történelem politikai használatáról*, i. m.

¹² E korszakok áttekintésére másutt kerítünk sort. Lásd például László: *A kiegyezés történelmi párhuzamai a kortárs historiográfiában*, i. m.

szembesülnie, amelyek előrevetítették a vizsgált időszakok sorskérdéseit (például az önrendelkezés, a Habsburgokhoz, illetve a „németekhez” való viszony, a két birodalom közti őrldés, a nemzetközi hatalmi helyzet realitásainak figyelembevétele, a harc vagy a békekötés kérdése).

Ez a tanulmány azt igyekszik áttekinteni, miként jelent meg Bocskai alakja a 19–20. század három kritikus korszakában a közösségi emlékezetben, mindenekelőtt a politikai gondolkodásban. Ennek érdekében elsősorban sajtóanyagokat, országgyűlési felszólalásokat, egyéb beszédeket, irodalmi alkotásokat, esszéket használtunk fel. A fejedelemmel foglalkozó, jelentősnek tekinthető történeti szakmunkák elemzésére nem kerítünk sort, csupán aktuálpolitikai üzenetüket és korabeli visszhangjukat vettük figyelembe. Azokat az eszmefuttatásokat tekintettük ezért át, amelyek viszonylag egyértelműen kapcsolódnak az egyes időszakok politikai folyamataihoz, így sajátos beállításokat tartalmaznak. A különféle történetészti értelmezések megalapozottságának vizsgálata nem képezi tárgyát a jelen tanulmánynak, hiszen ezek elsősorban az egyes korszakok politikai viszonyaira vetnek fényt – döntően ez határozta meg, hogyan értékelték az emlékezők Bocskai felkelésének üzenetét, mit idézett fel számukra a fejedelem személye.

A közvélemény bemutatását elsősorban a napi sajtó vizsgálatán keresztül igyekszünk megvalósítani. Az ott megjelenő vélemények nagy visszhangot kaptak, széles körben válhattak ismertté, éppen ezért nem érdemes elkülöníteni őket a többi forrástól, hiszen a parlament falain belül vagy az újságok hasábjain nagyjából ugyanaz a diskurzus folyt. Ezt nem csupán politikusok befolyásolhatták, hanem akár olyan tudósok is, mint a kora egyik befolyásos közéleti személyiségévé emelkedő Szekfű Gyula. A nyilvánosság egyre gazdagabb fórumaihoz csatlakozhattak az itt csupán érintőlegesen tárgyalt történeti munkák is.¹³ Az elit diskurzus az általunk tárgyalt időszakokban egyre inkább tömeghatásra, minél szélesebb rétegek elérésére törekedett, és jól kifejezte a korszak emlékezetkultúráját.¹⁴

„Magyarok, az istenért! Előttünk a példa a történetkönyvben!” 1848–1849

Kemény Zsigmond közvetlenül a szabadságharc után úgy vélte, hogy a magyar események irányadó személyiségei a francia forradalmat tekintették mintának, a korábbi „magyar lázadások vagy szabadságharcok céljait, erőit, folyamát és kimenetelét [...] általában nem ismerték”.¹⁵ Kétségtelen azonban, hogy sokan szoltak az akkori magyarországi küzdelmek előzményeiről, a forradalom fordulatot hozott a múlt történéseinek megítélésében is. A viharos változások élményének, a jövőre irányuló egyre merészebb reményeknek a hatására jelentősen átalakult és egyre inkább közösségivé vált a történelmi emlékezet. Különösen nagy szerephez jutott a sajtó és a politika, a röplapok, buzdító versek, szózatok a történelemben eszközt láttak a mozgósításra, a közvélemény formálására.

Míndez már az első hónapokban megmutatkozott. 1848 áprilisának végén Bocskai neve a magyar virtust megtestesítő alakok közt szerepelt. Ők emlékeztetik Ausztriát, „miszerint a

¹³ Szekfű tanítványa, a máig legszínvonalasabbnak tekintett Bocskai-monográfia szerzője, Benda Kálmán maga ismeri el, hogy a második világháború eseményei komoly szerepet játszottak a mű megszületésében, szemléletében.

¹⁴ Az emlékezetkultúra fogalmáról lásd: Fischer: *Public history, emlékezetkultúra, történelempolitika*, 393–394. A fogalom használatának nehézségeiről és lehetőségeiről lásd például: Assmann: *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában*, 48–51.

¹⁵ Kemény Zsigmond: *Emlékezzünk régiokról* II. Pesti Napló, 1851. szeptember 3. (Kötetben: uő: *Eszmék és jámbor óhajtások*, 142.)

magyar érti ugyan a tréfát, de a goromba tréfát nem”.¹⁶ Két nappal később a *Jelenkor* című lapban a történelemről óriási tükörként írtak, melyet saját koruk megértésére és a jövő befolyásolására használhatnak. Az „emberi és nemzeti természet” állandóságát és a magyar történelem folytonosságát hangoztató szerző párhuzamot vont az éppen kibontakozó forradalom és a múlt fontos eseményei között. Az egykori kritikus pillanatokban (így például Bocskai idején) erejét megmutató magyar nemzet „lényegileg nem különbözik” attól, amely a felelős magyar kormányt kivívta. „Mindezen cselekedetek fő rugója a szabadság osztatlan szeretete volt”¹⁷ – összegez az a cikk, amely Lovassy László egykori levelének, Horváth Mihály szintézisének vagy Kossuth korábbi beszédeinek történelemképét veszi át. Egy másik szerző a vallásügyi rendelkezések kapcsán fedez fel párhuzamot: azokban nincs „semmi új adomány, semmi ígélet, mely már háromszáz évek előtt ne adatott, ne mondatott volna. Sok fejedelmek, sok országgyűlések éppen olyan tiszta szándékot bizonyítottak, mint a jelen törvényhozás, az 1606-iki idők, körülmények hasonlóak voltak 1848-ikhoz.”¹⁸

Ugyanezt a szemléletet visszhangozza a történetíró márciusi ifjú, Vasvári Pál az Erdéllyel való egyesülés előestéjén Pest „forradalmi csarnokában”, a Pilvax kávéházban a kolozsvári küldöttség előtt tartott beszédében. Az egykori pozsonyi országgyűlési ifjak felhívásához hasonlóan szögezi le, hogy téves a testvérhaza elnevezés, hiszen a kettő összetartozik, egyesülniük kell ahhoz, „hogyan nemzetünk dicsősége megalapítható”. Kitér azokra a történelmi eseményekre is, amelyek a nemzet szabadságát biztosították: annak idején Erdélyből indultak „a szabadság bajnokai”, vagyis azok a fejedelmek (Bocskai, Bethlen, a Rákócziak), akik „a kétfejű sas ármányai megsemmisítésére” törekedtek.¹⁹ Az oly régóta vágyott unió megvalósulásának mámorában másutt is hasonló szellemben írnak: Erdély „mintegy bölcsője volt az osztrák elleni forradalmaknak, melyben a revolúciók ringattak”.²⁰

A kor érdeklődésére jellemző a Vahot Imre által *Országgyűlési emlék* címmel 1848 tavaszán tervezett politikai, történelmi és szépirodalmi almanach. Ebben például a Rákóczi idején tartott ónodi gyűléséről esett volna szó, és egy Bocskaihoz írott levelet is szándékoztak közzélni.²¹ Ekkoriban jelent meg Petőfi *Rákóczi* című verse,²² egy cikksorozat a szabadság vértanúiról (Zrínyi Miklósról, a Wesselényi-összeesküvésről)²³ és a Rákóczinak tulajdonított „diskurzusok” is.²⁴

Ugyanezekben a napokban több száz böszörményi hajdú csupán a település régi Bocskai-zászlója előtt volt hajlandó letenni nemzetőri esküjét. Kívánságuknak a közgyűlés kénytelen volt engedni, így a nemzeti rózsával és pántlikával ékesített zászlót más nemzetőrök eskü-

¹⁶ *Budapest*. Hetilap, 1848. április 28.

¹⁷ Egy Sándor: *Magyarország és Erdély*. *Jelenkor*, 1848. április 30.

¹⁸ Jakabfalvai András: *Az egyházi és iskolai reformok iránt felhívott cultusministeri értekezlet tárgyában előleges szózat*. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1848. július 30.

¹⁹ *Pest, ápril 28án*. *Jelenkor*, 1848. április 30.

²⁰ M–j–r: *Pest, május 10én*. *Marczius tizenötödike*, 1848. május 10.

²¹ A szerzők közt felbukkan az ekkor csupán huszonegy esztendő Szilágyi Sándor is. *Előfizetés az Országgyűlési emlék című politikai, történelmi és szépirodalmi almanachra*. *Pesti Divatlap*, 1848. április 29.

²² Petőfi Sándor: *Rákóczi*. *Életképek*. *Nép szava*, 1848. május 14.

²³ Vályi Károly: *A szabadság vértanúi I–V*. *Pesti Divatlap*, 1848. május 20. 621–634., május 27. 653–664.

²⁴ *II. Rákóczy Discursusai*, i. m. Valójában Forgách Simon a szerző. Császár Ferenc 1848. május 7-én kelt előszava a történelem szerepének felértékelődését jelzi akkor, amikor még nem került sor kenyértörésre a bécsi udvarral. Lásd még: Márki: *Rákóczi legendája és története*, 210–211. Császáról: *Angyal: A magyar hírlapirodalom 1849–1860*, 28–29.

tételénél is használták.²⁵ A hajdúk közt az egykori fejedelem kultusza szívósan élt, ugyanebben az évben jelent meg nyomtatásban a buzdító vers: *Bocskai zászlója alá hajdú vitézek!*²⁶

A népszerű Czuczor Gergely már igen korán a hazáért vérüket ontó dicső ősök példáját állította kortársai elé: „Ne hagyj magad magyar! lépj ősid nyomába,/ Kik vérrel jutottak e hon birtokába;/ Kardot, puskát ragadj, légy nemzedet őre,/ S keményítsd magadat a kétes jövőre.”²⁷ 1848 júliusában javasolták a magyar honvédezeknek az addigi szokással szemben magyar történelmi személyiségekről, „szabadsághősökről” való elnevezését, hiszen egy ilyen ezred „Magyarország szabadsága, függetlensége, becsülete és dicsőségéért utolsó emberéig fogna küzdeni”.²⁸ Egy hónappal később az országgyűlésben határozat született az ezredek „történetünk dicsőséges, nagy alakjairól” való elnevezéséről, mint Árpád, Mátyás király, Hunyadi, Kinizsi, Bocskai, Rákóczi.²⁹ Hamarosan Bocskai nevét viselő huszárezred és zászlóaljok jöttek létre a Hajdúságban.

A szeptemberi fordulattal nyilvánvalóvá vált a Habsburg–magyar viszony tarthatatlansága, a szabadságharc történelmi érveket követelt, még inkább időszzerű lett a korábbi fegyveres mozgalmak emlékének felelevenítése, különösen, ha azok sikert hoztak. Ezeket korábban is számon tartották, ám a reformkorban a történeti érdeklődés homlokterében inkább a polgárosodás kérdései álltak, a dinasztíához fűződő viszonyt kevésbé taglalták – a cenzúra korában ez nem is lett volna egyszerű. A forradalommal egy csapásra megváltozott a helyzet, és előtérbe kerültek az uralkodóházzal szembeni felkelések. A nemzeti önvédelem és önrendelkezés ügye a korábbi Habsburg-ellenes harcok históriájában találta meg történeti érvanyagát, természetes módon nyúltak vissza ezekhez az előzményekhez; e hónapokban több szó esett róluk, mint előtte évtizedekig.³⁰

Elsősorban a Rákóczi-szabadságharc lett népszerű. A későbbi jeles történetíró, Szilágyi Sándor közölte a fejedelem beregszászi proklamációját,³¹ Erdélyi János saját harcra buzdító verseivel együtt adta ki a Rákóczi-nóta szövegét az ismert sorokkal: „Jaj Rákóczi, Bercsényi, Régi magyarok vezéri, Bezerédi. Hová lettek országunknak fényes csillagi, Nemzetünknek hírszerzői, Vitéz hadnagy, Bocskai?”³² 1849-ben jelent meg Rákóczi szózata is, amely előszava szerint „a fejünkre nőtt dinasztíát” mutatja be, és amelyben a fejedelem „úgy beszél, mintha napjainkra szólott volna”. Ezt a közlő érthetőnek mondta, hiszen a „fondor természetű” Habsburgokat „ugyanazon lelkület vezérlé még előbb is, mint ma”.³³ A schwechati

²⁵ Később sikerült velük elfogadtatni a nemzeti zászlót. *Vidéki mozgalmak*. Nemzeti, 1848. május. 17.; *Hírfűzér*. Budapesti Híradó, 1848. május. 25.; *Vidéki mozgalmak*. Nemzeti, 1848. jún. 1.

²⁶ *Bocskay zászlója alá hajdú vitézek!* i. m.

²⁷ Czuczor: *Új világi szózat*, 53.

²⁸ Szabó Károly: *Magyar ezredeinknek magyar nevet*. Kossuth Hírlapja, 1848. július 11.; lásd még: Szoboszlai Fer.: *H. Szoboszló oct. 4.* Kossuth Hírlapja, 1848. október 8. Arany János versben emlékezik meg róla, hogy beállt a „Bocskai-csapatba”: Beállottam a Bocskai-csapatba,/ Ez az igaz magyar hajdúk csapatja,/ Ez az ősi vitézségnek virága:/ Ide, kinek a szabadság derága! (*Beállottam...*)

²⁹ Az augusztus 16-i ülésnapról lásd: Gracza: *Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története*, II. 58.

³⁰ R. Várkonyi: *A pozitivisták történetelmélete a magyar történetírásban*, II. 234–237.

³¹ *Rákóczi Ferencz beregszászi proclamatioja*. Közli: Szilágyi Sándor. Pesti Divatlap, 1848. október 22. 241–244.

³² Erdélyi megjegyzése szerint „az idők fordulatahoz képest jónak látám közlését, miután eddig világ elé bocsátanom soha nem sikerülhetett”. Erdélyi: *Szabad hangok*, 32–35. Modern kiadását lásd: *Régi magyar költők tára XVIII. század*, 49.

³³ A fejedelem dicsőséges emlékezetű elődei között említi Bocskait is. *Második Rákóczi Ferenc szózata 1707-dik évből*, IV–V., 5. (Valójában a fejedelemnek a marosvásárhelyi országgyűlés elé terjesztett javaslatairól van szó.)

csata előtt az osztrák határnál állomásozó magyar csapatoknál látogatást tevő Kossuth jelenlététől felbuzdult honvédek lelkesedése „az eget verte”, Rákóczi emlékére koccintottak, és „akár a pokol seregeivel is megverekedtek volna”.³⁴

Ismét felbukkant a korábban Kossuth által is emlegetett háromszáz esztendő Habsburg-elyomás képe, Vajda János például egy versében Ausztria és Magyarország „gyümölcstelen átkos házaseletéről” ír, amelyben Isten nem „az undok csábítót” (azaz Ausztriát) büntette, hanem a magyarokat. „És így történt az, hogy három század óta/ Örökké e szegény hazát ostorozta.”³⁵

Rákóczi mellett a hajdúi élén a „zsarnoksággal” győzedelmesen szembeszálló Bocskai is követendő példává vált a szabadságharc résztvevői számára. Amikor a toborzás nehézségeire panaszkodva úgy vélték, „a hajdúk nem Bocskai hajdúi többé”, szenvedélyes válasz érkezett: „A szabadság szent csatáiban elhullott hősök kardjai egy-egy talizmán a maradék előtt”, nevük „egy-egy istenség, melyre esküszünk”. Rajongó, végletekig leegyszerűsített, romantikus történelemkép jelent meg, amely a múltbeli példaképek felvonultatásával buzdított: „a háromszázéves sárkánnyal, a vérünkön hízott népfaló sással” vívott élethalál küzdelemben az egykori diadalmas hadvezérek (mint Hunyadi, Zrínyi vagy Bocskai) emléke lelkesített. A fejedelem szimbólummá emelkedett, „megsértett oroszlánként kelt fel, hogy bosszút álljon a magyar szabadság elnyomóin, s elvakított nemzetét felriassza mákonyos álmából, melybe az ocsmány kamarilla sülyeszté, hogy föl ne ébredjen, midőn a szabadságszeretet gyöngyeit szíve gyökeréből kivagdálja”. Bocskai győztesként azonban nem tépte le „a vérszomjas sas” fejéről a koronát, „megelégedett nemzete szabadságával, s nekünk hajdúinak a szabadságyilkoló sán kitépett tollait hagyá emlékül, mintha azt akarta volna mondani: »Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre!«”³⁶

Számos hírlap hasábjain idealizált múltkép bontakozott ki: akárcsak Horváth Mihálynál, a 17. század „a szabadságharcok kora”,³⁷ amelynek kimagasló alakjait különös kegyelet illeti. Bocskai és Rákóczi neve mellett a hajdúk és a huszárok dicső tetteit idézik, amikor a haza veszélybe került, a „jó, becsületes apák [...] hazafiúi készséggel s könnybe lábadt szemekkel küldék fiaikat a kitűzött Bocskai-zászló, ezen előttük szent ereklye alá”.³⁸ Ahogyan annak idején „az üldözött polgári és vallási szabadság hosszú harcaiban [...] győzelemmel lobogtatták véres zászlóikat”, ugyanúgy ragadnak fegyvert most a hajdúk „az oly sokfelől gonoszul elárult s jogtalanul megtámadt magyar szabadságért s nemzetiségért”. A jelenben nekik kell méltónak lenni a szabadságért vérző dicső emlékü elődökhöz, és kivívni azt a szabadságot, amiért ősök is küzdöttek.³⁹

Harcra sarkalló cikkeket írt Arany János is (aki egy hajdúváros szülötte). Ezek egyikében „dióhéjba szorítva” Magyarország történetét vázolta, amely nála nagyszerű, követendő hősökkel és megvetendő, gaz alakokkal egyaránt szolgáló mintává vált. Már a cím sokatmondó:

³⁴ Degré: *Visszaemlékezéseim*, 238.

³⁵ Vajda: *Gonosz házasság*, 32.

³⁶ Borbély Dani: *Bocskai hajdúi*. Kossuth Hírlapja, 1848. november 3.

³⁷ Horváth: *A magyarok története*, III. 414.

³⁸ Birányi Ákos: *Az alakuló Bocskai csapatról*. Kossuth Hírlapja, 1848. november 7.; lásd még: *Fővárosi újdonságok*. Kossuth Hírlapja, 1848. november 15.

³⁹ *Tárogató*. Kossuth Hírlapja, 1848. augusztus. 2.; B.: *Szabolcsból*. Kossuth Hírlapja, 1848. október 1. 365.; Borbély Dani: *Néhány szó a Kossuth hírlapja szabolcsi levelezőjéhez*. Kossuth Hírlapja, 1848. október 15.; *Fővárosi újdonságok*. Kossuth Hírlapja, 1848. november 24.; *Fővárosi újdonságok*. Kossuth Hírlapja, 1848. december 6. Lásd még: *Sz. K. Pest főváros néhány tisztes képviselőihez!* Marcius tizenötödike, 1848. november 13.; *Respublicanus: Barátom Berti!* Marcius tizenötödike, 1848. december 12.

„Mik voltunk? Mivé lettünk?” Sorra vonulnak fel előttünk a „gyáva”, „derék”, „bölc”, „nyomorult” vagy éppen „vitéz” szereplők, köztük Bocskai, míg végül így kiált fel „Magyarok, az istenért! Előttünk a példa a történetkönyvben!” Lesújtó képet fest a tisztességéhez méltatlan Rudolfról, akinek uralkodása idején „vége lett egyszer a magyar béketűrésének is”, és a jó hazafiak Bocskai vezetése alatt „feltámadtak”. Az „elkényszeredett, szegény nemzet” inkább elfogadta a török pártfogását, mint a német uralmat, hiszen az utóbbi szabadságától, nemzeti lététől akarta őt megfosztani, így az erdélyi fejedelmek a későbbiekben folyton az ellen a „német hatalom” ellen küzdöttek, amely „Magyarországot elnyeléssel, a magyar nemzetet végpusztulással és kiirtással fenyegette”.⁴⁰

A költő versben is megfogalmazta mindezt: „Bocskai, Rákóczi, Batori és Betlen/ Nagysága beárnyaz törpe lételemben:/ Ah, e dönthetetlen sziklája a multnak/ Elhunyo napodtól szegyenben pirulnak!// Szív valál a multban, mely szünetlen vertél,/ A szent szabadságért lángoló szív, Erdély:/ Mikor zsibbadás ült minden külső tagon,/ Te valál az, aki lüktettél szabadon.”⁴¹ Arany a következő évben ismét a múlthoz fordult a lelkesítés érdekében egy ponyván terjesztett versében, és történelmi hősök sorával elevenítette fel a kort, amikor „Kuruc nevet viselt a jó hazafi,/ Labanc volt a honáruló kurafi”.⁴²

A Habsburgok ellen fegyvert fogó fejedelmek emléke különösen élénken élt a korban, amikor az egykori küzdelmek emléke összefonódott a jelen harcaival, és a honvédek közé beálló „rendetlen néptömeget” a Rákóczi és Bocskai zászlói alatt küzdő „szabadságharcosokhoz” hasonlították.⁴³ Leginkább a „hazánk szabadságharcaiban kitűnő szerepet vitt” Tisza mentén volt népszerű az egykori fejedelem.⁴⁴ 1849 januárjában a Debrecenbe érkező Kossuth a Bocskai ősi zászlaját kitűző vitéz hajdúkhöz szólt, akiknek a múltban „a hazáért ontott vérukból a vallás- és politikai szabadság áldása terült a honra a vésznek napjaiban”. Az ő hivatásuk a jelenben is megtartani a hazának azt a szabadságot, melyet őseik szereztek.⁴⁵ A hajdúkerületi kormánybiztos ugyanezen a napon kelt *Hazaifüi szözata* hasonlóképpen az egykori erdélyi fejedelmek alatt a szabadságért folytatott küzdelmekre emlékeztetett.⁴⁶

Másnap a debreceni Piac utca kapuőre a „Kossuth magyarok Mózesé” felirattal örökítette meg az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökének érkezését a városba. Ezzel egyértelműen a népszerű Bocskai örököseként üdvözölték őt a Hajdúságban, hiszen korábban őt tekintették a magyarok Mózesének. Kossuth szintén legitim, Isten által küldött szabadítónak minősült a református közvélemény szemében.⁴⁷

⁴⁰ Arany János: *Mik voltunk? Mivé leszünk?* Nép barátja, 1848. október 8. (Megjelent még: uő: *Népies politikai cikkek*, 74., 68.)

⁴¹ Arany János: *Erdély 2.* Eredetileg az Arad című lap 1848. december 16-i számában jelent meg. (Vö. Kara: *Arany János összes műveiből kimaradt egyik verséről*, 158.) Kötetben lásd például: Arany: *Összes költeményei I.*, 93.

⁴² Arany János: *Van-e olyan...* In: *Riadj magyar!* 452–453. Lásd még: Arany: *Összes költeményei I.*, 105–106.

⁴³ „Görgei előtt seregeink nagyobb részint egy rendetlen néptömeg valának, hasonlók a Rákóczi és Bocskai zászlói alatt küzdött szabadságharcosokhoz.” *Debrecen, febr. 23. 1849.* Marcius tizenötödike, 1849. február 26.

⁴⁴ *Nyáry Pál felszólalása a képviselőház 1849. jan. 18-i ülésén. Nemzetgyűlés.* Közlöny, 1849. január 19.

⁴⁵ *Kossuth kiáltványa Debrecen népéhez Debrecen, 1849. jan. 6.* In: Kossuth: *Írások és beszédek 1848–1849-ből*, 262.

⁴⁶ *Sillye Gábor hajdúkerületi kormánybiztos szözata*, 310.

⁴⁷ Gáborjáni Szabó: *A „Kossuth magyarok Mózesé” toposz történeti háttere*, 340–346.; Zakar: *„Kossuth a magyarok Mózesé”*, 87–107.

Néhány nappal később az eredetileg német anyanyelvű, morva származású Klapka György ezredes a felső-tiszai hadsereg parancsnokságának átvételekor tartott szónoklatában ugyancsak a szabadság kivívásának első hőseit, a diadalmasan harcoló Bocskai és Rákóczi alakját idézi fel: „...ha egészen még el nem fajultatok dicső elődeitektől, éledjen fel e nevek hallására bennetek a szent tűz, mely a zsarnokság zsoldosait [...] megeméssze.”⁴⁸ Hamarosan a nemzethez címzett országgyűlési kiáltványban olvashatunk Bocskai és Rákóczi példájáról, mely bizonyítja, hogy „a magyarból soha sem aludt ki a szabadság és emberiség szerepene.”⁴⁹ A hajdúk áldozatkészsége pedig azt bizonyítja, hogy „Bocskai lelke nem veszett ki e népből, mely ma is mint régen a magyar faj legeredetibbje”.⁵⁰ Egy Buda bevételét ünneplő versben ismét a magyarságot háromszáz éve sanyargató német császárról hallunk.⁵¹

A Függetlenségi Nyilatkozat nemzeti történeti narratívába ágyazva fejtette ki gondolatmenetét. A dinasztia múltbeli mulasztásaival is igazolta a trónfosztást, felhasználta a 16. század végén is hangoztatott érveket a magyarok hűségéről, a Habsburg uralkodók hitszegéséről, a nemzet szabadsághoz való ragaszkodásáról.⁵² A nyilatkozat kétségkívül Horváth Mihály már ismertetett és ekkorra széles körben elterjedt szemléletét tükrözi. Maga a historikus is tagja volt a fontos dokumentumot megszővegező szűk körű bizottságnak.⁵³ A szöveg emlékeztet arra, miként voltak kénytelenek az elődök a nyílt erőszakot vagy bűnös ármányt és cselszövést alkalmazó „zsarnokrendszer” ellen „önfenntartása végett” fegyveres védelemhez nyúlni. Ám a magyarság önmérsékletét bizonyítja, hogy az „igazságos védelem” diadalmas harcait követően „győzelmes fegyverét azonnal letette, mihelyt királyai a nemzet jogait és szabadságait egy újabb alkukötéssel, egy újabb esküvel biztosították”.⁵⁴

Kossuth minden bizonnyal felismerte a múltbeli dicsőség felelevenítésének hatalmas mozgósító erejét, tudatosan törekedett az akkori események előzményeinek felmutatására, annak bizonyítására, miként kapcsolódtak saját harcaik a magyar történelem ragyogó fejezeteihez. A jászkunokat azzal lelkesítette, hogy „ereikben dicső ősök vére is foly – kik nemzetünknek már századok előtti szabadságharcaiban hervadhatlan babért hagyának unokáinknak örökségül Bocskai és a Rákócziak idejéből”. Az ő példájukat követve kell a „szabadsági harcaink szentesítette kürtötök s lobogóitok alá” vonulni.⁵⁵ A székelyeket ugyancsak méltónak mondta a régi dicsőségre, „melyet a lefolyt századok szabadságharcaiból örök betűkkel jegyzett fel lapjaira a történetírás”, hazaszeretetük és szabadságérzetük „őre volt a magyar nemzetiségnek és szabadságnak a Bethlenek, Bocskaiak és Rákócziak szabadságharcaikban”.⁵⁶

⁴⁸ Klapka 1849. január 15-i tokaji szózata a felső-tiszai hadsereghez. In: Saját kezébe, ott, ahol..., 58.

⁴⁹ „...midőn már-már kiirtották a magyart a többi nemzetek sorából, sohasem hibáztak lelkes férfiak, akik felkeltek és megmentették a magyar becsületét, mint a Rákócziak, és a bécsi udvart megalázó, s a szabad hajdúk segítségével a magyar fegyver győzelmét kivívott Bocskai.” *A magyar nemzet képviselői a nemzethez. Nemzetgyűlés.* Közlöny, 1849. január 20.

⁵⁰ *Debrecen majus 4.* Marcius tizenötödike, 1849. május 4.

⁵¹ Putnoki: *Budavár bevétele*, 419.

⁵² Erről lásd például: R. Várkonyi: *A pozitivisták történetnézete a magyar történetírásban*, II. 234–237.; Szűcs: *Az antallal pillanat*, 68.

⁵³ Horváth: *Magyarország függetlenségi harcának története*, II. 526.

⁵⁴ Lásd például: *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény*, 324.

⁵⁵ *Kossuth szózata a jászkunokhoz (1849. március 27–28.)* In: Bagi: *Forradalom, szabadságharc és megtorlás a Jászkun kerületben*, 258.

⁵⁶ Kossuth Lajos: *Válasz Marosvásárhely népének hódoló nyilatkozatára*, 1849. máj. 11. In: Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai, 270. Lásd még: Kossuth körlevele az ország törvényhatóságaihoz, 1849. júl. 14. Uo. 720.

Az uralkodó mellett kitartók számára is egyértelmű az összefüggés: gróf Andrássy György 1849 januárjában a frissen trónra lépett Ferenc József számára írt emlékirata szerint a „lázas és a Bocskai, Thököly, Rákóczi féle forradalmak rontott és kicsinyített” mása, mivel az szerinte egészen protestáns jellegű.⁵⁷ Egy katolikus lap szerint árulkodó, hogy Bocskai nevét vette fel egy huszárezred és több zászlóalj – ezzel Kossuth pártja saját magát, „szellemét és irányát jellemezte”, hiszen jól ismert, hogy mit akart annak idején a fejedelem, ki ellen és kinek a szövetségében harcolt.⁵⁸ Ugyanott támadták a szabadságharc vezetőit, akik számára, akár csak hajdan Bocskai és Bethlen idején, „a szabadság szent neve alatt” vívott küzdelmekben „a hazai függetlenség csak ürügy,” valójában a vallásért folyt a harc.⁵⁹

1848–1849 közösségi élménye fontos érzelmi alapot teremtett, és erőteljesen hozzájárult a formálódó nemzeti identitás kialakulásához, kultusza pedig összeforrott a 17. századi mozgalmak értékelésével. Ekkor kezdtek el szélesebb körben használni a 'szabadságharc' kifejezést, amely alkalmasnak bizonyult az ország önállóságáért vívott önvédelmi háború tapasztalatának kifejezésére csakúgy, mint a kollektív emlékezet megragadására. Az egyértelműen pozitív jelentéssel bíró szó közismert és sűrűn használt fogalomná vált, ami minősíti, a legmagasabb történelmi értékűvé emeli az eseményeket. A fogalmat 1848–1849 történéseinek megjelölésére csakúgy alkalmazták, mint például Bocskai mozgalmára, ezzel összekötötték a szabadságharcok 17. századi korszakát a jelen küzdelmeivel. E kapcsolat egyszerre járult hozzá a felidézett és a megélt történelmi események fontosságának tudatosításához: a forradalmi idők forgatagában az előzményekre hivatkozva tudatosította a többnyire iskolázatlan, ám a közéleti kérdések iránt megnövekedett érdeklődéssel bíró tömegekben a dicső hagyományok meglétét, míg ezek mellé odaállítva az akkori erőfeszítések fontosságát, azok nemzeti jellegét sikerült aláhúzni. Az így létrejött történelmi példasorozat a későbbiekben még bővülni fog, ám ennek a kapcsolatnak is köszönhetően a század második felében Bocskai szabadságharca bekerült a magyar történelem ragyogó fejezetei közé, a fejedelem pedig a nemzeti panteon tagjává vált.

„A legyőzhetetlen magyar gondolat”, 1918–1920

Míg 1848–1849 forradalmi sajtójában viszonylag egységes kép bontakozott ki a szabadsághósként bemutatott Bocskairól, a következő évtizedekben jóval összetettebb értelmezésekkel találkozunk. Ezek a mindenkori politikai helyzethez és a tudományos eredményekhez, forrásközlésekhez is kapcsolódva kiegészítőként, németellenesként, a vallásszabadság bajnokaként vagy éppen a rendi jogok biztosítójaként mutatták be a fejedelmet. A 20. században a történelmet saját céljaik érdekében felhasználók így egészen különböző nézőpontok sorából választhattak, miközben saját koruk eseményei új értékelési kereteket, szempontokat szülhettek, vagy éppen addig kevésbé hangsúlyosakat állíthattak előtérbe. A szerbek, oroszok, olaszok és románok ellen vívott első világháború idején ritkán hallunk Bocskairól, a nevéhez fűződő eredmények, küzdelmek nem bírtak jelentős és időszerű üzenettel. 1918 őszén azonban megváltozott a helyzet.

Az őszirozsás forradalom idején a főváros népe nemzeti zászlók rengetegében a Kossuth nótát énekelve önfeledten ünnepelte az Osztrák–Magyar Monarchia végét. Ezzel beteljesültek azok a függetlenségi vágyak, amelyek sokak szerint korábban a Habsburg-ellenes küzdelmekben nyilvánultak meg. Halottak napján egy pécsi népgyűlés szociáldemokrata fel-

⁵⁷ Berzeviczy: *Az absolutismus kora Magyarországon*, I. 62.

⁵⁸ *Különfélék*. Religio és Nevelés, 1849. február 6.

⁵⁹ *Egyházi tudósítások. Magyarhon*. Religio és Nevelés, 1849. február 11.

szólalója a „rég Magyarországnak” sírja fölött tartott beszédében Bocskai, Thököly, Rákóczi és Kossuth mozgalmainak felelevenítésével búcsúztatta a megszűnt dualista államot.⁶⁰ Mások az előző négy évszázad szabadságharcainak betetőzéseként ünnepelték a forradalmat.⁶¹ Számukra Bocskaitól egészen a világháborús bakáig húzódott azok sora, akik hősiességükkel kivívták az ország szabadságát, az önálló, független, szabad Magyarország diadalát.⁶² Még a Miskolc-diósgyőri Mérnökegyelet rendkívüli közgyűlését is hasonló lelkes gondolatokkal nyitották meg 1918 novemberének közepén.⁶³

Amikor az Országház kupolacsarnokában „örök időkre szólóan” kikiáltották a Magyar Népköztársaságot, bejelentették a király lemondását, az ország önállóságát és függetlenségét, a téren kétszázezer ember ünnepelt.⁶⁴ A népszerű szónok, az „aranyuszájú” Hock János katolikus plébános, Károlyi Mihály közeli híve, a Magyar Nemzeti Tanács elnöke beszédének nagy ívű történelmi áttekintésében a korábbi függetlenségi ellenzék szemléletét visszahangozta: „Négy évszázadon át nyögtük az elnyomatásnak, a kizsákmányolásnak türhetetlen nyomorát. Vérbe fojtották szabadságmozgalmainkat, hogy a leigázott hűbéres tartományokkal együtt a közös szolgaságnak bilincseit viseljük.” Az újonnan létrejött ország a győztes hatalmak jóindulatára szorult, ezért Hock kijelentette: „a nyugati civilizációnak szüksége van a mi kultúrerőnkre és nemes faji kvalitásainkra”. E helyzetben úgy elevenítette fel Bocskai szabadságharcát, mint amely számíthatott a nyugati népek rokonszenvére, hiszen „elnyomatásunk nyomorúságában nyugatról vártuk mi mindig a hajnalnak pirkadását”.⁶⁵

Károlyi is igyekezett összekötni erőfeszítéseiket a dicső elődök példáival, az általuk megkezdett haladó, „liberális” irány folytatójának vallotta magát. Jászi Oszkár nemzetiségi miniszter szintén cáfolta a vádat, amely szerint új, előzmények nélküli politikát akartak volna megvalósítani: a kormányt a Bocskaitól egészen Mocsáry Lajosig tartó dicsőséges „liberális” irányzat örökösének állította be.⁶⁶

⁶⁰ *A mai népgyűlés.* Pécsi Napló, 1918. november 2.

⁶¹ „Az utolsó négy évszázad szakadatlan szabadságharcban telt el. Bocskai, Rákóczi, Kossuth szabadságharca egyetlen összefüggő folyamat, melyet időről-időre meg tudott ugyan szakítani a fegyveres reakció, de végre Károlyi Mihály vezetése alatt győzedelmeskedett.” *A törvény – törvény.* Budapest, 1918. november 6.

⁶² „Bocskay, Bethlen, Kossuth, a Rákóczyak, a Wesselényiek nem éltek, nem szenvedtek, nem küzdöttek hiába, annyi százezer magyar nem pusztult el hiába a világháborúban, — megteremtették a szabad Magyarországot!” *Önálló, független Magyarország.* Sárospataki Református Lapok, 1918. november 10.

⁶³ „Az a négy évszázados küzdelem, mely a Bocskay, Thököly, Rákóczy szabadságharcai, az 1848-ik forradalom és szabadságharc, majd a végéhez ért rettenetes világháború eredményeként hazánkat az elnyomás alól felszabadította s vágyainkat az önálló, független, szabad magyar köztársaság megteremtésével megvalósította, bizonyára érvényre fogja juttatni a magyar mérnökök és építésszek ama régi törekvéseit is, hogy munkásságuk elismeréseként az őket megillető helyet foglalhassák el a társadalomban.” *Miskolc-diósgyőri mérnökegyelet rendkívüli közgyűlése.* Miskolczi Napló, 1918. november 20.

⁶⁴ *Hatos: Az elátkozott köztársaság,* 93–94., 105., 244–245.; *Hatos: Rosszfiúk világforradalma,* 29.

⁶⁵ *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója,* XLI. 455. (1918. nov. 16.) A beszédet a napisajtó is ismerteti, például *Népszava,* 1918. november 17.

⁶⁶ *Károlyi beszéde a szentesi függetlenségi párti küldöttség előtt. A politikai helyzet.* Magyarország, 1918. április 9. 2. „Tévednek azok, akik azt hiszik, hogy a mai magyar politika előfeltételei egészen új alakulásunk. Mi csupán folytatói vagyunk annak a liberális iránynak, mely Bocskai, Thököly és Rákóczi, újabban pedig Széchenyi, Eötvös, Deák és Mocsáry óta örök dicsősége volt a magyar politikának.” *Jászi miniszter nyilatkozata az amerikai sajtó számára.* Világ, 1918. november. 24.

December elején viszont már egyre több volt az aggódó hang. Braun Róbert író a Felvidék elszakadásának megakadályozása érdekében szorgalmazta a szlovákokkal való tárgyalást, aminek sikerét „a magyar politikai bölcsesség hagyományos jellemvonása” biztosíthatja. Bocskai és Deák mérsékelt, megfontolt réalpolitikusként ugyanis nem a pillanatnyilag kedvező helyzetet akarták kiaknázni, inkább a távolabbi jövőbe tekintettek.⁶⁷ Egy lőcsei ferences szerzetes-tanár Bocskaira és fejedelemtársaira a felekezeti tolerancia híveiként utalt, akiknek példája nyomán a Magyar Köztársaság sem fogja megakadályozni a vallás szabad gyakorlását a szlovákok körében.⁶⁸ A csehekkel az egykori Habsburg-elyomás jelenthet összekötő kapcsot, amely ellen annak idején a „magyar forradalmi pártokkal” kötöttek szövetséget. A közös érdekeket bizonyítja a bécsi béke azon pontja is, amely a szabad királyi városok cseh lakosainak a többiekkel (németekkel és magyarokkal) azonos jogokat biztosított.⁶⁹

Ahogy viszont egyre nagyobb területeket szálltak meg a szomszéd államok fegyveres erői, egészen más jelentést nyert a múlt. Bocskaihoz és „régii fennkölt nagyjainkhoz” hasonlóan kellene „rendet, fegyelmet, tekintélyt” teremteni, és „tűrhető békét” kikényszeríteni, ami az erdélyi fejedelmeknek több ízben sikerült.⁷⁰ A jelen kilátástalansága, az egyre-másra érkező lesújtó hírek közepette az egykori fejedelmek már nem csupán a mérsékletet vagy az általuk elért békét, hanem a hajdani nagyságot, a győzelmek emlékét is felidéztek; így agódtak a román megszállás alá kerülő „Bethlen Gáborok, Bocskai Istvánok és Rákócziak Erdélye” miatt.⁷¹

A Tanácsköztársaság létrejöttével gyökeres emlékezetpolitikai fordulat állt be. Háttérbe szorultak a történelmi hivatkozások, sőt Bocskai az elvetendő, felszámolni óhajtott feudális múlt képviselőjeként jelent meg. Mindez a századelőn feltűnt, a történelmi materializmus jegyében megfogalmazott felszínes történet szemléleten alapult. Ez elutasította a közvéleményben hősként tisztelt személyiségek kultuszát, az addigi irányzatokat jellemző „osztályszempontú” „történelemhamisítást”.⁷² A Szabó Ervin névvel fémjelzett irányzat szociáldemokrata körökben terjedt,⁷³ és a magyar történelem fő alakító erejeként az egykori nagybirtokosok erkölcselenségét, önzőségét, hiúságát jelölte meg.⁷⁴ Ahogy írták: „az objektív történetírás most már nem fogja engedni” az egykori fejedelmek egyéni érdekekből, haszonlesésből indított küzdelmeit „a szabadságharcok ideális patinájával bevonni”. Bocskai legfeljebb azért kaphatott dicséretet, mert volt bátorsága a „proletáriátusra” támaszkodni, és felszabadította a katonáskodó jobbágyokat (vagyis a hajdúkat).⁷⁵

Ilyen előzmények után 1919-ben Landler Jenő népbiztos a tanácsok országos gyűlésén úgy szólt az egykori fejedelmekről, mint akik becsapták a föld népét, szabadságjogokat

⁶⁷ Amikor Bocskai visszautasítja a koronát, és amikor Deák az osztrákok köziggrätzi veresége után sem követel többet, mint elötte. Braun Róbert: *Békét akarunk a tótokkal!* Világ, 1918. december 3.

⁶⁸ Csák Církék: *Miért húzódozik a tót nép Magyarországtól?* Magyarország, 1918. december 11.

⁶⁹ *Massaryk Wilson sógora.* Köztársasági Ujság, 1918. december 8.

⁷⁰ Sassi Nagy Lajos: *Újévi gondolatok.* Soproni Napló, 1919. január 1.

⁷¹ Dr. Varga Lajos: *Dr. Apáthy István.* Soproni Napló, 1919. január 10.

⁷² Lásd például: Szabó: *A magyar jakobinusok*, 1–2.; Szabó: *Az 1514-i forradalom*, 77.

⁷³ Lásd például: Migray József: *Székfü könyve, Rákóczi és a történelem.* Szocializmus, 8. évf. (1914) 315.

⁷⁴ Lásd például: Ágoston: *A magyar világi nagybirtok története*, IX. 178.

⁷⁵ Szende Pál: *Rákóczi.* Huszadik Század, 7. évf. (1906) 11. sz. 345–351.

ígértek nekik, pedig csak saját nemesi kiváltságaik megerősítését szerették volna elérni.⁷⁶ Az 1919. május 1-jei ünnep alkalmával Bocskainak a Köröndön található szobrát letakarták, elé a proletár internacionalizmust jelképező hatalmas földgömb került. Ennek az átértékelésnek a jegyében igyekeztek újraírni a tankönyveket is.⁷⁷

A korban oly megalázónak érzett román megszállás keserű hónapjait követően 1919 novemberétől a Nemzeti Hadsereg térnyerésével fokozatosan helyreállt az ország szuverenitása. Ebben a helyzetben ismét a négyszáz esztendő álmodatát emlegették, a fejedelem a magyar hadi dicsőség egyik megtestesítőjévé vált, az ő hajdúinak leszármazottai és örökösei Horthy fővezér katonái – egyenruhájukhoz hozzátartozott a darutollas Bocskai-sapka.⁷⁸ Ők jelentették a „nemzet eleven életerejét”, nekik köszönhetően ült újra „a közbecsület trónusán” a magyar katona.⁷⁹ Egy elragadtatott újságíró könnybe boruló szemei előtt „mint egy vibráló álmokép suhant el a múlt, Bocskai világa, amely íme ismét visszatért, hogy az újjáébredés szent tüzevel égesse meg a lelkeket”.⁸⁰ Még húsz esztendővel később is úgy emlékeztek az ellenforradalom sikerére, mint amely „a teljes visszakanyarodást jelentette arra az útra, amelyen dicsőségről dicsőségre haladtak” az egykori nagyságok, az általuk kifejezett „legyőzhetetlen magyar gondolat” élt tovább az ország vezetőiben Bocskain keresztül egészen Horthyig.⁸¹

Az ellenforradalom sikere azonban nem palástolhatta az egyes országrészek elvesztése miatti fájdalmat. Erdélyt továbbra is rendszeresen Bocskai (és Bethlen, Rákóczi) államként emlegették, a fejedelemség egykori dicsőségének felelevenítésével igyekezve ellensúlyozni a jelen tragikus valóságát.⁸² „Azt hiszik, hogy Bethlen, meg Bocskai Erdélyét diplomatakéssel le lehet vágni az országról s ott többé magyar szó, magyar dal felhangzani nem fog?” – tette fel például a költői kérdést egy lap azokban a napokban, amikor Párizsban ismertették a

⁷⁶ Landler Jenő népbiztos beszéde. In: *A tanácsok országos gyűlésének naplója*, I. 207. (1919. június 21-i ülés) A beszédet a napisajtó is ismerteti, például Népszava, 1919. június 22.

⁷⁷ Lásd például: Kirczné Takács Mária: *A magyar rendi társadalom az ország három részre szakadása korában. Leckék a magyar történelem tanításához*. Néptanítók Lapja, 52. évf. (1919) Melléklet XIX–XXI. vagy *Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság iskolai reformtervezete*, 79., idézi: *Unger: A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemtankönyveinkben*, 76.

⁷⁸ Hivatalos elnevezésről van szó. Vö. *Kisközlöny a Rendeleti Közlönyhöz a Magyar Királyi Honvédség számára*, 1920. február 7. 43.

⁷⁹ *Szabad levegőn*. Magyarország, 1919. november. 8.; *Diadalkapu*. Magyarország, 1919. november 14.

⁸⁰ *A nemzeti hadsereg bevonulása Budapestre*. Friss Ujság, 1919. november 15.; *A haza élő képe*. Pesti Hírlap, 1919. november 16.; *Cegléd népéhez!* Ceglédi Híradó, 1919. november 20.; *Isten hozott!* Kecskeméti Közlöny, 1919. november 21. A Nemzeti Hadsereg Budapestre való bevonulásával „négy-százésettendős álmok álmodása, négyszázésettendős szenvedések fájó reménysege, négyszázésettendős küzdelmek jutalmazása vált élő valósággá!” *Magyar nemzeti hadsereg!* Kecskemét, 1919. november 23.; *A nemzeti hadsereg bevonulása Ceglédre*. Ceglédi Híradó, 1919. november 23.; *A nemzeti hadsereg védelme*. Kis Ujság, 1920. június 23.

⁸¹ *Szeged napja*. Pesti Napló, 1939. augusztus 6.

⁸² *Románia*. Új-Somogy, 1919. november 18.; Móricz Pál: *A Mikesek hűsége*. Tolnai Világlapja, 1920. január 24.; *Szentgyörgyi István vendégszereplése*. Budapesti Híradó, 1920. április 15.; *A Székely Társaság propaganda előadása*. Egyetértés, 1920. május 22.; Ruffy Pál: *Magyar gyermekvédelem*. Katolikus Szemle, 34. évf. (1920) 6. sz. 334–335.; *Keresztes*. 8 Órai Ujság, 1920. július 14.; *Felhívás a magyar ifjakhoz*. Friss Hírek, 1920. november 20.

magyar küldöttséggel a békefeltételeket.⁸³ Bocskai ekkor azok közé került, akik az elszakított országrészeket, a trianoni diktátum igazságtalanságát jelképezték – nem csupán mint erdélyi fejedelem, hanem mint azok egyike, akiknek hamvai immár „nem magyar földben pihennek”.⁸⁴

Tágabb értelemben az egykori hadi sikerek, a hajdani nagyság felelevenítése Árpádtól az erdélyi fejedelmeken keresztül Kossuthig példát és reményt adott arra, hogy – akár csak a múltban – a jelenben is sikerül a szenvedéseket követően talpra állni, „Bocskai vad magyar szemevillogása”⁸⁵ nyomán ismét eljön a magyar feltámadás.⁸⁶ Így elevenítik fel alakját számos alkalommal,⁸⁷ például Herczeg Ferenc⁸⁸ vagy egy fiatalkori versében József Attila,⁸⁹ és így tulajdoníthatják a nyugat-magyarországi harcok sikerét, Sopron és környékének visszaszerzését a nemzeti érzés fellángolásának, Bocskaiak, Rákócziak és Bethlenek lelke feléledésének.⁹⁰

A győztes hatalmak felé a tordai országgyűlésen szabad vallásgyakorlatot elfogadó fejedelemiség mutat példát, Bocskai pedig a vallásszabadság „nagyszerű bajnoka”, aki azt bizonyítja, micsoda teljesítményekre volt képes a magyarság a múltban – nem szolgált rá arra az igazságtalan bánásmódra, amiben a béketárgyalásokon részesült. Emlékeztetik a nagyvilágot arra, miként tartóztatták fel a magyarok a kunokat, a besenyőket, a tatárt, a pestist (!), a törököt, a bolsevizmust.⁹¹ Most pedig a Nyugat ismét cserbenhagyta a magyarságot, akár csak Bocskai, Bethlen idejében vagy 1849-ben.⁹² „Szegény Erdélyország! De szép jutalmat kaptál, amiért egy évezreden véreztél a nyugati kultúráért!” – összegez egy kecskeméti lap.⁹³ Ebben a helyzetben az is megesett, hogy a Porta szövetségében harcoló fejedelmekre úgy emlékeztek, mint akiknek népe „leverte a félholdat”.⁹⁴

⁸³ *Élni akarunk!* Világ, 1920. január 20. Lásd még: *Szentgyörgyi István vendégszereplése*, i. m.; Ruffy: *Magyar gyermekvédelem*, 334–335.; Tordai Ányos: *Magyar harangszó*. Katolikus Szemle, 34. évf. (1920) 9. sz. 550.

⁸⁴ *Előre magyarok!* Nemzeti Ujság, 1920. január 15.; *Hungaria irredenta*. Képes Krónika, 1920. március 23.

⁸⁵ *Ébredjünk*. Félégyházi Híradó, 1920. november 28.

⁸⁶ *A békekonferencia*. Szegedi Friss Ujság, 1919. december 5.; Tormássy Sándor: *Magyar leventék*. Kecskemét, 1919. november 30.; Traub József városi ügyész ünnepi beszéde. Ceglédi Híradó, 1920. április 11.

⁸⁷ Lásd például: *Felesküsznek a katonák az alkotmányra*. Kecskeméti Közlöny, 1920. április 11.; Gabányi János: *A történelmi oktatás a nemzetek szövetsége szolgálatában. Megjegyzések Giesswein Sándor cikkére*. Magyar Pedagógia, 29. évf. (1920) 28.; *Szádeczky Lajos*. Friss Hírek, 1920. május 12.; *Hírek*. Miskolci Napló, 1920. szeptember 8.

⁸⁸ Herczeg Ferenc: *Az árva korona. Jelenet*. Pesti Hírlap, 1920. március 21.

⁸⁹ „Hol vagy erős pogány sereg,/ Hős Vata, bálványos berek?/ Hol alszol bátor Bocskay?/ Kossuth dicső csapatjai?” József Attila: *Pogányos hitvallás magyarul*. In: József Attila: *Összes versei*, 45.

⁹⁰ Csik József felszólalása. *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója*, VI. 208. (1922. dec. 7-i ülés).

⁹¹ *A magyar béke*. Egyenlőség, 1920. május 15.; Koncz Mihály: *A magyar kultúra*. Kecskeméti Közlöny, 1920. június 3.; Geőcze Sarolta: *Az ezeréves ország*. Néptanítók Lapja, 1920. június 24.; *Rupert Rezső*. Világ, 1920. szeptember 23.

⁹² Egy angol nyelvű röplapot ismertet a *Ceglédi Híradó*, 1920. február 12.

⁹³ Tollas Béla: „*Hangok a végekről*.” *Széljegyzetek Végvári verseihez*. Kecskeméti Közlöny, 1920. június 25.

⁹⁴ „Rákóczi, Bocskai és Hunyadi népe a félholdat leverte.” *A falvak készenlétben*. Új Barázda, 1920. január 28.

Az ország helyzetében beálló mélyreható változás érezte hatását a történettudományban is. Különösen feltűnő ez Szekfű Gyula esetében, aki korábban az erdélyi fejedelmek mozgalmait egymáshoz hasonlónak mondta, bennük a magyar szabadságért küzdőket, az alkotmány és a vallásszabadság harcra kész védelmezőit látta. A mohácsi vésztől a szatmári békéig az „egyetlen biztos pont” szerinte Erdély volt, onnan indult ki „a magyarság védelme”. Bocskai felkelése Rudolf abszolutizmusától mentette meg a magyar államot és nemzetet.⁹⁵ Szekfű dicsérte a fejedelem bölcsességét, amivel belátta, török támogatással a nemzeti állam egysége nem állítható helyre, ezért nem fogadta el a számára felajánlott koronát.⁹⁶

A háborús vereség, a forradalmak, az ország szétesése nyomán a magyar történelem tragikus fordulatot vett, s a múlt eseményei is átértékelődtek. Mi vezetett ide? Ki a felelős? A közéleti ügyek iránt oly fogékony Szekfű mindezt mélyen átéli, szembe akar nézni „azon erőkkal, amelyek az egészséges fejlődés sodrából kivették a nemzetemet”. Nem tud, talán nem akar kitérni a kínzó kérdések elől; őszintén vall erről néhány év múlva: „Mi, a trianoni fagynak fázós gyermekei [...] korszakok mezsgyéjén léptünk át és csak most, visszatekintve, borzong igazán lelkünk, látva a kitölthetetlen mély szakadékot, mely a múltat jelenünktől elválasztja.”⁹⁷ Így születik meg legismertebb könyve, a *Három nemzedék*, mely erőteljesen magán viseli a kor politikai gondolkodásának lenyomatát, tükrözi a múlt megítélésében beálló változásokat. E munkával „a száműzött tudós az elit élére kerül”,⁹⁸ egyértelműen a két világháború közötti korszak egyik legfőbb véleményvezérévé válik. Számos kérdésben hangoztatott álláspontja széles visszhangot vált ki, egyben tükrözi az akkori elit gondolkodásában beálló változásokat.

Amikor a széthullás belső okait keresi, az általa helyesnek vélt politikai irányvonal elfogadtatásához is szállítja az érveket.⁹⁹ Határozottan szembefordul az előző korszak „liberalizmusával”, amiért a tönk szélére sodorta az országot, és megakadályozta, hogy a magyarság élni tudjon a kiegyezés által nyújtott nagyszerű lehetőséggel. Célja Németh László szavaival: leszámolni a romlásba vivő liberális kurucsággal, „a magyar természet nagyobb felével”.¹⁰⁰ Az előző korszak vezető ideológiájának elmarasztalása mellett felértékelődik az ország integritását biztosító Osztrák–Magyar Monarchia és a Habsburg-uralom emléke. A történész értékelése jelentősen megváltozik: Bocskai immár az elvetendő „függetlenségi” hagyomány képviselőjeként jelenik meg. Szekfű felismeri ennek mozgósító erejét, ám megretten tőle, úgy véli, csakis forradalmi izgatásra, felszines magyarkodásra használható. Szerinte ez vezetett a közelmúlt tragédiáihoz, gyengítette a Habsburg uralmat, ezért teljes mértékben elutasítja ezt. A 19. század sajátos hanyatlástörténetében (Széchenyi példája mellett) a kiegyezés a legfőbb pozitívum: Deák „bölcs méltányossága” jobban biztosította a függetlenséget, mint „győzelmes szabadságharcaink, Bocskai és Bethlen támadásai”.¹⁰¹

A *Három nemzedék* elsősorban a 19. századi liberalizmust hibáztatja, ám (akárcsak például az általunk idézett Jászi Oszkár) annak előzményeként tekint a korábbi felkelésekre: „1848 megmaradt a magyar függetlenség gyűjtőlencséjének, mely magában egyesíti Bocskai

⁹⁵ Szekfű: *Mit vétettem én?* 131., 141. Lásd még: Szekfű: *A száműzött Rákóczi*, 58., 303., 335.

⁹⁶ Erdély „zászlai Bocskai óta a magyar nemzetiség és a vallásszabadság ígét hordozták”, a fejedelem kivívta Magyarország nemzeti és vallásszabadságát. Szekfű: *A magyar állam életrajza*, 97–98., 114–115.

⁹⁷ Szekfű: *Állam- és nemzetfenntartás*, 11.

⁹⁸ Szerb: *Magyar irodalomtörténet*, 508–509.

⁹⁹ Schlett: *A magyar történelem a huszadik századi politikai gondolkodásban*, 48.

¹⁰⁰ Németh: *Szekfű Gyula*, 535.

¹⁰¹ Szekfű: *Három nemzedék*, 173.

és Bethlentől Rákóczin át Kossuthig minden nemzeti hősi fogalmát, magában foglalja a teljes nemzeti függetlenséget, az Ausztria nyomásától megszabadult nemzeti autonómiát és mindazon szenvedélyeket, melyek Bécs százados nyomása alatt bennük kifejlődve végül kurucos németgyűlöletben érték el tetőpontjukat.¹⁰² A fejedelem most már a liberalizmus előfutára, azok egyike, akik az első világháború utáni bukást vetítik előre. Ennélfogva jelentősen megváltozik Szekfű értékelése a királyságtól elszakított „Kismagyarországról” (azaz Erdélyről) és annak uralkodóiról, akiket keleti, megosztó, az ország egységének álmáról lemondó, megalkuvó politikusokként is ábrázol (miközben elismeri érdemeiket). Tevékenységüknek is köszönhetően az egységes nemzeti lélek a kora újkorban foszlányokra szakadt, a magyarság pedig két egymás ellen forduló szervezetbe kényszerült.¹⁰³

Láthatjuk, miként találják meg a politikai élet szereplői ebben az időszakban is a Bocskaihoz köthető események, eredmények, eszmények közt azokat, amelyek beilleszthetők az időszzerű mondanivalóba, tematikába. Figyelemre méltó, mennyire gyorsan képes váltani az emlékezet: a várakozási horizont módosulásainak megfelelően a tapasztalati tér jelentősen átalakul, egészen más arcát mutatja a múlt.¹⁰⁴ A fejedelemről alkotott kép jóval összetettebb, sokszínűbb, mint amit 1848–1849 kapcsán megfigyelhettünk, a közéleti fordulatok a múlt politikai felhasználásainak számos lehetőségét hordozzák magukban, időnként akár lényegesen eltérő értelmezéseket állítva előtérbe.

Ismét két pogány közt az új magyar „zord idők”-ben, 1938–1946

A második világháborúhoz kapcsolódva minden korábbinál (és későbbinél) nagyobb szerephez jutnak a történelemre hivatkozó eszme-futtatások. A példátlanul súlyos kihívásokkal szembesülő magyar értelmiség lázasan keresi azokat a szellemi fogózkodókat, amelyek segíthetik tájékozódását. Hitler hatalomra jutását követően a sajtóban ismét felvetik, hogy a magyarság (Bocskai, Bethlen, a Rákócziak) mindig a Német-római Birodalom ellen harcolt,¹⁰⁵ és a németellenességet a magyar történelem vezérfonalaként mutatják be.¹⁰⁶ Különösen sokat beszél e veszélyről Bajcsy-Zsilinszky Endre, aki előadások, újságcikkek sorában, történelmi példák sokaságával igyekszik bizonyítani, hogy a legősibb ellenséggel szembeni aktív védekezés politikája szolgált „ezeréves folytonos irányítúként”.¹⁰⁷ Támogatja a náci bekebelezés elleni osztrák politikát, hiszen „ma Bécs védekezik a nagynémet nyomással szemben” úgy, ahogyan annak idején a fejedelmek tették.¹⁰⁸

Az országgyűlésben egy keresztény-legitimista képviselő 1937 tavaszán szintén a nagy-germán gondolat elleni küzdelemként írja le a teljes magyar történelmet, Bocskai is ezzel

¹⁰² Szekfű: *Három nemzedék*, 192. Németh találoán mutat rá, hogy Szekfű „a szűk 1919-es liberalizmus-hoz csinál egy igen tápat [...] Afféle praeliberalizmus volt, ha jól meggondoljuk, már Erdély és a kurucság is.” Németh: *Szekfű Gyula*, 539. Lásd még: Hatvany: *A destruktív konstruktor*, 322.

¹⁰³ Erről lásd például: Hóman–Szekfű: *Magyar történet*, III. 7., 390.

¹⁰⁴ Ahogyan S. Varga Pál fogalmaz: „A jelen-pont mozgása miatt valóban »sohasem lehet tudni, mit hoz a múlt«, vagyis a szimbolikus értelemvilágoknak szükségszerű velejáruk, hogy a múlt elemeiből a mindenkori jelen új meg új történeti narratívákat alkosson, és/vagy a kanonikusan rögzített narratívákat átértelmezze.” S. Varga: *A nemzeti költészet csarnokai*, 55.

¹⁰⁵ „...ami szenvedés, mártíromság történelmünk évkönyveibe jutott, azt tulajdonképpen a német birodalom mérte ránk.” *Nácizmus Hegyeshalomig?* Pesti Napló, 1933. május 7.

¹⁰⁶ *Most beszélj, pupák!* Szabadság, 1934. július 15.

¹⁰⁷ *Bajcsy-Zsilinszky Endre előadása a Magyar Út konferenciáján*. Szabadság, 1935. augusztus 25.; Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Demokrácia, ifjúság, nacionalizmus*. Szabadság, 1937. január 24.

¹⁰⁸ *Éljen a független Ausztria!* Szabadság, 1937. május 2.

szállt szembe, „tulajdonképpen” nem királya ellen harcolt. Akkoriban a magyar uralkodók német császárokként képviselték ezt az irányzatot, a jelenben viszont „éppen a legitim gondolat”¹⁰⁹ az a gát, amelyen megtörik ennek a germán gondolatnak expanzív ereje”.¹¹⁰ A harmincas évek német diktatúrája az egykori abszolutizmusnak felel meg, amely ellen a magyar szabadsághősök küzdöttek – figyelmeztet Esterházy Móric egykori miniszterelnök is.¹¹¹ 1939 elején egy kormánypárti képviselő a 17. század „németellenes” irányzatában és a Béctől való elszakadási törekvésekben „a nemzeti egyéniség öntudatosságának” politikai kifejezését látja.¹¹² Egy szociáldemokrata felszólaló ugyancsak óv a nemzetszocialista minta követésétől, a nagy államok (Szovjetunió és Németország) szomszédságában bátran és függetlenül politizáló kisebb országokra, valamint azokra a magyar történelmi személyiségekre emlékeztet, akik a múltban szembeszálltak az abszolutizmussal.¹¹³

Megidézik a kort, amikor „Magyarország Európa népeinek valósággal hadiiskolája” volt,¹¹⁴ a magyar alkotmány nagy hőroszai és harcosai (köztük Bocskai) pedig nem a legkönnyebb utat, az „opportunistá és utilitarista álláspontot” követték, mint állítólag az akkori miniszterelnök, Imrédy Béla.¹¹⁵ Az utóbbi helyére kinevezett Teleki Pált az erdélyi szellemiség megtestesítőjeként üdvözik, akinek fejedelem ősei megvédték Magyarország szabadságát, függetlenségét. Az ő erényeik nagy szolgálatot tehetnek: „az új magyar »zord idők«-ben” hasonlóképpen két nagy birodalom közt kellene megőrizni az ország mozgásterét. Bocskai a „szilaj függetlenségi érzést” jeleníti meg, mások a körmönfonságot, az európai látókört, a szinte machiavellista önzést képviselték, elegyítették a heroizmust az óvatos, előrelátó politikával.¹¹⁶ A háború felé sodródó országban sokan hangoztatják (például Csehszlovákia megszüntetésekor) a függetlenség fontosságát, amiért egykor a nemzet szabadsághősei harcoltak.¹¹⁷ Ekkor és a következő években többször idézik Bocskai egységre, a széthúzás felszámolására buzdító gondolatait, valamint „két pogány közt” egysensúlyt tartó külpolitikáját, amellyel a szomszédos nagyhatalmakat, egyiket a másikkal sakkban tartotta.¹¹⁸

A visszacsatolt országrészekről úgy írnak, mint amelyek a nagy történelmi alakokhoz kötődnek, azok személyesítik meg őket. Féja Géza szerint például Bocskai, Bethlen, Thököly, II. Rákóczi Ferenc „mindnyájan »haza« jöttek, midőn Felvidékre léptek”.¹¹⁹ A felvidéki magyarokat Bocskai és Pázmány, Rákóczi és Kossuth népének nevezik,¹²⁰ bizonyos települések

¹⁰⁹ Vagyis a legitimnek, törvényesnek elismert Habsburg-ház magyarországi hatalmának visszaállítására.

¹¹⁰ Makray Lajos felszólalása. *Képviselőházi napló 1935*, XII. 564–565. (1937. máj. 5.)

¹¹¹ *Nem azért semmisült meg...* Magyarország, 1937. május 8.

¹¹² Csicsery-Rónay István felszólalása. *Képviselőházi napló 1935*, XXI. 257. (1939. jan. 17.)

¹¹³ Peyer Károly felszólalása. *Képviselőházi napló 1935*, XXI. 523. (1939. febr. 23.) Idézi: Esti Kurír, 1939. február 24., Népszava, 1939. február 24.

¹¹⁴ Kenéz Béla beszéde. *Képviselőházi napló 1935*, XXI. 267. (1939. jan. 17.)

¹¹⁵ Sulyok Dezső beszéde. *Képviselőházi napló 1935*, XXI. 322. (1939. jan. 18.)

¹¹⁶ Parragi György: *Erdélyi szellemiséget!* Magyar Nemzet, 1939. február 26.

¹¹⁷ Katona Jenő: *Ha egy nép megéri végzetére...* Magyar Nemzet, 1939. március 28.; Kunszery Gyula: „A magunk lábán.” Magyar Nemzet, 1939. április 4.

¹¹⁸ *Szellemi honvédelem. A „Két pogány közt”-i helyzet.* Magyar Nemzet, 1939. július 16.; *Szellemi honvédelem. „A civódó magyar”.* Magyar Nemzet, 1940. február 18.; *Baráth Tibor egyetemi tanár második szabadegyetemi előadása a magyarság történelmi szerepéről.* Székely Nép, 1943. április 13.; Joó: *Vallomások a magyarságról*, 68–71.; Joó Tibor: *Magyar államfők a magyar sorsról.* Magyar Nemzet, 1944. március 11.

¹¹⁹ Féja Géza: *Szép Felvidék.* Magyarország, 1938. október 4.

¹²⁰ *Pozsony.* Pesti Hírlap, 1938. október 8.; *Hóman Bálint rádióbeszéde a felvidéki magyarokhoz.* Budapesti Hírlap, 1938. október 9.; *Csak róluk beszéljünk.* Esti Kurír, 1938. október 28. Később: A

(mint Pozsony, Kassa, Huszt vagy Ungvár) kapcsán is megemlékeznek a fejedelem alakjáról.¹²¹ Egy lap hosszasan sorolja Felvidék neves szülöttait, és valamiért Bocskait is közéjük számítja,¹²² miközben egy nyilas képviselő székelynek nevezi őt.¹²³ Az Árpáddal kezdődő „nagy magyarok” közt tartják számon az „országgyarapító” kormányzót.¹²⁴ Horthyt Észak-Erdélybe való bevonulásakor Kolozsvárott¹²⁵ és Marosvásárhelyen egyaránt Bocskait említve üdvözlük.¹²⁶

Ebben az időszakban megnő az érdeklődés Erdély iránt, a szabadságharcok földjeként emlékeznek rá, amikor felidézük aranykorát,¹²⁷ annak „szellemét”, jellegzetességeit,¹²⁸ politikusainak okosságát és jellemerejét.¹²⁹ Az országgyűlésben a „magyar politikai és lelkiismereti szabadság fellegvárára”, az anyaország segítségére siető Erdélyre,¹³⁰ máskor a Bocskai zseniális külpolitikája által európai tényezővé tett kis tündérországra emlékeznek, amely nem önmagáért, „hanem mindig az egyetemes magyar nemzeti célokért harcolt”.¹³¹

1942 tavaszán Kállay Miklós miniszterelnök kinevezése után tartott beszédében a soha meg nem alkuvo fejedelmeket nevezi mintaképeinek.¹³² A lapok üdvözlük, amiért nem „idegen isteneket, idegen hősoket” választott,¹³³ s a történelmi példák bizonyítják, hogy politikája „a magyar lélek legmélyéről fakad”.¹³⁴ Ismételten megemlékeznek Bocskairól, a magyar

Jaross Andor felvidéki miniszter képviseletében felszólaló dr. Weis István miniszteri osztályfőnök beszéde Kassa közgyűlésén. MTI napi hírek, 1939. január 28.; Szinnyi Merse Jenő kultuszminiszter beszéde a kassai Miklós-börtön megnyitásán. MTI napi hírek, 1942. szeptember 27.; Kállay Miklós miniszterelnök kassai beszéde. MTI napi hírek, 1943. november 11.

¹²¹ Pozsony. Pesti Hírlap, 1938. október 8.; *Visszatérő városok. Ungvár*. Népszava, 1938. november 9.; Laczkó Géza: *A kassai domban. Kurucballada 1938-ból*. Pesti Napló, 1938. november 10.; *Kassa*. 8 Órai Ujság, 1938. november 12.; *Kassa üzenete*. Esti Ujság, 1938. november 12. Később például *Kállay Miklós huszti és kassai beszéde*. MTI napi hírek, 1943. november 7.; *Kállay miniszterelnök a magyar államalkotásról*. 8 Órai Ujság, 1943. november 8.

¹²² *Mit adott a Felvidék Magyarországnak?* Ujság, 1938. december 4.

¹²³ Képviselőházi napló 1939, IV. 391. (1940. jan. 31.)

¹²⁴ A névsor érdekessége, hogy abban Kossuth és Görgey jól megférnek egymás mellett. Horthy Miklós húsz éve. MTI heti beszámoló, 1939. november 15.

¹²⁵ *Hazajött kincses Kolozsvár, Erdély fővárosa*. Magyar Jövő, 1940. szeptember 12.; *Kolozsvári találkozó*. Függetlenség, 1940. szeptember 15.

¹²⁶ *A kisebbségi sors iskolája új erényeket termelt ki*. Esti Ujság, 1940. szeptember 16.; *Horthy Miklós Kormányzó Ur Őfömlétsége és hitvesének látogatása Marosvásárhelyen*. Magyar Szó, 1940. szeptember 17.

¹²⁷ Lengyel Ernő: *Erdély aranykora*. Ujság, 1940. szeptember 11.

¹²⁸ Jánossy Gábor: *Az „erdélyi szellem” Gondolatok a lelki unióról*. Ujság, 1940. szeptember 28.; Biszray Gyula: *Erdély lelke*. Néptanítók Lapja, 1940. október 15.; Voinovich Géza: *Erdély köszöntése*. Budapesti Szemle, 259. köt. (1940) 107.

¹²⁹ Szabó Zoltán: *Két húszesztendő*. Magyar Nemzet, 1940. november 17.

¹³⁰ *Benkő Géza felszólalása*. Képviselőházi napló 1939, VII. 10. (1940. okt. 3.)

¹³¹ Ahogyan Bocskai végrendeletében olvasható. *Mikó Imre felszólalása*. Képviselőházi napló 1939, XVII. 239. (1943. nov. 12.)

¹³² *Kállay Miklós miniszterelnök rádiószózata*. Esti Ujság, 1942. március 16.

¹³³ *A budapesti sajtó a miniszterelnök rádiószózatáról*. Ellenzék, 1942. március 17.

¹³⁴ *Magyar szociálpolitika*. Kárpáti Hiradó, 1942. március 17. Lásd még: *Magyarországnak választania kell a nemzeti és idegen érdekek között*. Uj Világ, 1942. március 28.

katonai erények mintájáról,¹³⁵ a szabadságért, függetlenségért küzdőről.¹³⁶ Egy miniszter „másfélezeréves történelmünk” önfeláldozásra és hűséges hazaszeretetre sarkaló ragyogó példái közt tartja számon a fejedelmet.¹³⁷

Az országgyűlésben szintén felelevenítik a „bámulatos eredményeket” hozó nemzeti küzdelmek korát.¹³⁸ Bajcsy-Zsilinszky úgy vall magáról, mint akinek gondolkodása a magyar történeti hősök „fölyes és felséges szellemébe fogódzik”,¹³⁹ amikor az „ezeréves magyar szabadságeszményre”, a „magyar történelem megszakíthatatlanságának óriási erejű hagyományára” emlékeztet.¹⁴⁰ Monográfusa által „eklektikusnak” nevezett¹⁴¹ történetiszemlélete minden helyzetben segítségére volt, még akkor is, amikor a német győzelmek csúcspontján korábbi álláspontjával homlokegyenest ellenkezőképpen vélekedett. Ekkor a történelmi példák azt igazolták számára, hogy a magyarság, ahogyan a múltban soha, a jelenben sem úzhat németellenes politikát.¹⁴² A Bocskai-szabadságharc bizonyítja, jelenti ki, hogy a magyar nemzet „mindig a nagy emberi eszményekért és mindig a szabad emberért, az elnyomás, az önkény, a rabszolgaság ellen” küzdött, „a tisztultabb emberség, a több szabadság, a szabadabb szellem, örök virtuális Európa előharcosa lehet a jövőben is”.¹⁴³ A Népszava nevezetes 1941. karácsonyi háborúellenes számában Bajcsy-Zsilinszky már az „évezredes nagy nemzeti küldetésért és az emberi szabadságért” való kiállást sürgeti Bocskai és a többi jeles történelmi alak nyomán.¹⁴⁴ Újra és újra emlékeztet a fejedelem nevével is fémjelzett magyar hadi dicsőség Európában példátlan sorozatára.¹⁴⁵ Összehasonlítva az egykori erdélyi politikát a megvadult közép-európai anarchia tüneteivel úgy véli, „éig kell szárnyaljon bennünk a magyar gőg és önbizalom”.¹⁴⁶ Szerinte a háborús részvétel nem illeszthető be a „szigorúan és nagyszabásúan önvédelmi magyar szellembe”, a szabadságharcok Bocskai óta tartó sorozata-

¹³⁵ *Katonanemzet vagyunk*. Uj Magyarország, 1942. május 17.; *A Turáni Vadászok ünnepi estje*. Magyar Nemzet, 1942. június 2.; *Honvédnapp*. Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap, 1942. június 28.

¹³⁶ *Kolozsvári levente-seregszemle*. Keleti Ujság, 1943. január 26.; Balla Antal: *A szabadság és függetlenség gondolata Magyarországon történetében*. Pesti Hírlap, 1943. február 18.; Parragi György: *Március 15 csillaga*. Magyar Nemzet, 1943. március 14.; Jánosi Márta: *Hősi ének a szabadságról*. Ujság, 1943. március 14.; *A csepeli munkások köszöntik Lenkeffy Menyhértnek*. 8 Órai Ujság, 1943. június 12.; Kovács Imre: *A szabadság politikája*. Magyar Nemzet, 1943. szeptember 29.; *Nemzetvédelmi nap Zomborban*. 8 Órai Ujság, 1943. október 7.; *A Dunántúl szelleme*. Várkonyi Nándor előadása. Székely Szó, 1943. október 10.; *Tasnádi Nagy András rádióelőadása a reformáció napján*. Hétfő, 1943. november 1.

¹³⁷ *A hűséges hazaszeretetről szólott vitéz Lukács Béla miniszter a tiszánineni református egyházkerület konferenciáján*. Esti Ujság, 1942. május 26.

¹³⁸ *vitéz Szalay László felszólalása*. Képviselőházi napló 1939, XVIII. 148. (1943. nov. 24.)

¹³⁹ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Válaszom támadóimnak*. Magyar Nemzet, 1942. január 11.

¹⁴⁰ Van olyan nap, amikor egyszerre jelenik meg két nagyszabású cikke két különböző lapban. Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Három nemzet a vártán*. Finnek, törökök, magyarok. Ujság, 1943. március 21.; Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Az ezeréves magyar szabadságeszmény*. Magyar Nemzet, 1943. március 28.; Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Történelem és haladás*. Ujság, 1943. március 28.

¹⁴¹ Bartha: *Bajcsy-Zsilinszky Endre*, 250.

¹⁴² Bocskai, Bethlen, Rákóczi, Kossuth mellett Mátyás támadása Ausztria ellen például „puszta önvédelem” volt. *Bajcsy-Zsilinszky Endre felszólalása*. Képviselőházi napló 1939, XI. 521. (1941. nov. 21-i ülés) Idézi például: Magyar Nemzet, 1941. november. 22.

¹⁴³ *Képviselőházi napló 1939*, XII. 463–465. (1941. dec. 5.) Lásd még: *Képviselőházi napló 1939*, XV. 556. (1942. nov. 19.)

¹⁴⁴ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Kossuth és a magyar külpolitika*. Népszava, 1941. december 25.

¹⁴⁵ *Bajcsy-Zsilinszky Endre felszólalása*. Képviselőházi napló 1939, XVIII. 147. (1943. nov. 24.)

¹⁴⁶ Vö. *Képviselőházi napló 1939*, XVIII. 701–702. (1943. dec. 9.)

tába. Ezekkel szemben „ezeréves távlatban először ment bele Magyarország világnézeti jellegű, politikailag igen gyengén megokolt, szerződésileg pedig elő nem írt háborúba”.¹⁴⁷

Nem ő az egyetlen, aki a háború alatt a germán szellemmel a sajátos nemzeti eszmét képviselő történelmi nagyságokat állítja szembe.¹⁴⁸ E cikkek, beszédek mellett 1942-ben jelent meg Szántó György háromkötetes regénye, a *Hajdútánc*,¹⁴⁹ amely a Habsburg önkényuralom ellen indított Bocskai-szabadságharcnak állít emléket. A korban sokan aktuálpolitikai üzenetet hordozó műként értékelték, amely bemutatta, hogy annak idején „nagy nemzeti és szociális célokért” ragadtak fegyvert (amivel a 20. század első fele egyik kulcskérdésének, a földosztásnak a fontosságát is hangsúlyozta).¹⁵⁰ A hajdúk és a bihari nagyúr németellenes szövetségének állít emléket egy ugyanakkor közölt novella is.¹⁵¹ A nyilasok, szélsőjobboldali publicisták szintén a nemzeti szabadságharcot vívók közt tartják számon Bocskait – ám ők éppen a szovjet világbirodalommal szembeni végső kitartásra buzdítanak német szövetségben.¹⁵²

A második világháború jelentős hatást gyakorolt a Bocskairól szóló tudományos irodalomra is. Amikor Szekfű Gyula 1939-ben a *Mi a magyar?* című nevezetes tanulmánykötetben és másutt a magyar jellemről ír, a korábban általa lebecsült Erdélyi Fejedelemség történetének három kiemelkedő alakját (Fráter Györgyöt, Báthory Istvánt és Bocskait) választja mintának, ők azok a „nagy politikai tehetségek, akik a hazai föld primer szeretetéből éveket és évtizedeket átdolgoztak a szétszakadt ország egyesítésére”. Előzőleg rokonszenve egyértelműen a „nyugati” magyaroké volt, akik nem hajlandók együttműködni a kereszténység ősellenségével, és rendületlenül kitartanak a Habsburg-udvar mellett, Bocskait pedig a magyarságot megosztó személyiségként mutatta be. Most már úgy látja, „a protestáns vallás-szabadságnak Európa szerte ismert kálvinista harcosságának” legfőbb célja „Magyarország megmentése”.¹⁵³

Szekfű egy (a korban kiadatlan) összefoglaló munkájában is visszatér 1920 előtti értékeléséhez: itt Erdély a magyarság védőbástyája, szó sincs a fejedelemség elszakításáról: a Bocskai által elért bécsi békével („1606-iki alkotmánytörvények”) a magyar állam „visszanyerte függetlenségének nagy részét [...] s magyar nemzeti törekvéseiben, Bocskai akarata szerint, az újonnan berendezett Erdélyi Fejedelemségre támaszkodhatott”.¹⁵⁴ Mindez egybecsengett számos idézett korabeli politikus és publicista véleményével. Szekfű a háború alatt is a közélet aktív szereplője, egy napilapban megjelent 1941-es cikkében az Erdélyben megvalósult vallási toleranciát „az újkor egyik legnagyobb művelődési tettének”, Bocskait pedig a feje-

¹⁴⁷ Bajcsy-Zsilinszky Endre felszólalása. Képviselőházi napló 1939, XVIII. 280–283. (1943. nov. 26.)

¹⁴⁸ Zarthureczky Gyula: *Válasz egy magyar nemzeti szocialistának*. Ellenzék, 1943. szeptember 4.

¹⁴⁹ Szántó: *Hajdútánc*, i. m.

¹⁵⁰ Csuka Zoltán: *Szántó György: Hajdútánc*. (Könyvszemle rovat) Láthatár, 10. évf. (1942) 8. sz. 190.

¹⁵¹ Nagy Jenő: *A harangot felkötik...* Erdélyi Helikon, 15. évf. (1942) 2. sz. 65–74. A szerző Báthory Zsigmondról szóló regényében Bocskai is szerepel. Nagy: *Sárkányfogak között*, i. m.

¹⁵² Hubay Kálmán előadása a Magyar Nemzeti Szocialista Párt májusi nagytanácsán. Magyarság, 1943. május 11.; Szálasi beszédét idézi: *Népszava*, 1943. július 11.; Milotay István: *Októberig!* Új Magyarság, 1944. augusztus 6.; Sztojka László: *Színházi levél*. Ellenzék, 1944. augusztus 31.; Balogh István: *Háborús nevelés*. Protestáns Szemle, 53. évf. (1944) 5. sz. 147.

¹⁵³ Szekfű: *A magyar jellem történetünkben*, 520–530.; Szekfű Gyula: *A magyar jellem történetünkben*. Hittel, 4. évf. (1939) 4. sz. 305–306.; Szekfű Gyula: *A magyar jellem történetünkben. Szekfű Gyula felolvasása a Kisfaludy-Társaságban 1939. nov. 8-án*. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai, új Folyam 60. 1937–1940. Budapest, 1940. 275–276.

¹⁵⁴ Szekfű: *Rövid magyar történet*, 13., 19., 41.

delemség „állami egyéniségének igazi megalapítójának” nevezi.¹⁵⁵ Ugyanekkor jelent meg Ferdinándy Mihály, fiatal történész tanulmánykötete, amelyben a Bocskai felkelés során megnyilvánuló németellenes hangulatról ír.¹⁵⁶

A következő évben látott napvilágot az első Bocskai-életrajz, melynek szerzője az ifjú Szekfű-tanítvány, a későbbi neves historikus Benda Kálmán, ahogy arra már utaltunk, utólag elismerte műve akkori időszerűségét: „Úgy éreztem, Bocskainak a Habsburg-uralommal szembeforduló politikai magatartása különösen is számot tarthat érdeklődésünkre egy olyan helyzetben, amikor a hitleri Németország hatalmi törekvéseinek erősödését napról napra jobban éreztük, s hogy az állami és nemzeti önrendelkezésért vívott fegyveres harca adott esetben követendő példa lehet számunkra.”¹⁵⁷ A hirdetések szerint „Erdély legmagyarabb fejedelmének hősi életét” bemutató munkát a háborús helyzetben sokan útmutatásnak tekintették, amelyből „nélkülözhetetlen eligazításokat” olvashatnak ki¹⁵⁸ „a nemzeti fejlődés és a történeti távlatokban mozgó politikai kérdések területén”, vagy arról, „mit jelenthet a balsorsban vergődő országnak egy nagytehetségű, keményderekű, józan magyar vezér”.¹⁵⁹

Többek között a nyilasok lapja is azt emelte ki, hogy a monográfia szerint Bocskai „legszentebb” célja „az egységes Magyarország megteremtése”;¹⁶⁰ másutt úgy vélték, a könyvből bátorítást lehet meríteni „a magyar sors nehéz perceiben”.¹⁶¹ Bár számos korabeli ismertetés dicsérte a munka pártatlanságát, fél évszázaddal később maga a szerző vall saját elfogultságáról, hőse iránti túlzott lelkesedéséről, a Habsburg-udvarról hozott „sommás és megfellebbezhetetlennek tűnő ítéletéről”.¹⁶² E szerint a dinasztia pusztá eszköznek tekinti Magyarországot, elnyomja a magyar nemzeti törekvéseket.¹⁶³

1943-ban jelent meg Mód Aladár kommunista történész műve, a *400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért*, amely hét kiadásával a következő évtizedben kijelölte a kora újkori magyar történelem értelmezési kereteit, „leleplezte a Habsburg-párti történelemhamisítókat”. Korábban, a Tanácsköztársaság idején az osztályharc elsőbbségét valló kommunisták még elfordultak a rendi érdekekért harcba szálló fejedelmektől. Az 1930-as évek közepén a Komintern-kongresszus új útmutatással szolgált: a kommunista pártok „nemzeti formák

¹⁵⁵ Szekfű Gyula: *Erdélyi szellem, múlt és jelen*. Magyar Nemzet, 1941. augusztus. 17.

¹⁵⁶ Ferdinándy: *Mi magyarok*, 190.

¹⁵⁷ Benda: *Utószó egy fél évszázad után*, 183.

¹⁵⁸ Lásd például *A Franklin Társulat újdonságai*. 8 Órai Ujság, 1942. október 24.; *A Franklin Társulat újdonságai*. Népszava, 1943. október 25.; *A Franklin Társulat újdonságai*. Nemzeti Ujság, 1942. október 25.; *A Franklin Társulat újdonságai*. Pesti Hírlap, 1942. november 3.

¹⁵⁹ Lásd például: H. V.: *Egy olvasó jegyzeteiből*. Debreceni Szemle, 16. évf. (1942) 283.; *Franklin hírek*. 8 Órai Ujság, 1942. augusztus 29.; *Benda Kálmán: Bocskai István*. 8 Órai Ujság, 1942. november 6.; *Új könyvek*. Reggeli Magyarország, 1942. november 8.; *Új könyvek*. Pesti Hírlap, 1942. november 21.; *Benda Kálmán: Bocskai István*. Nemzeti Ujság, 1942. november 22.; *Könyvnotesz*. Új Nemzedék, 1942. december 14.; Bán Imre ismertetése: *Egyháztörténet*, 1. évf. (1943) 3. sz. 300–301.; Kósa János ismertetése: *Diárium*, 1943. 2. sz. 41.; Hermann Egyed: *Magyar életrajzok*. Katolikus Szemle, 57. évf. (1943) 3. sz. 84.; *Magyar életrajzok*. Jelenkor, 5. évf. (1943) 12. sz. 4. (jún. 15.); Gyenis András: *Benda Kálmán: Bocskai István*. Magyar Kultúra, 30. évf. (1943) 4. sz. 50.; Rúzsás Lajos ismertetése: *Századok*, 77. évf. (1943) 7–10. sz. 495–496.

¹⁶⁰ *Könyvekről*. Magyarság, 1942. október 31. Ugyanezt emeli ki még például *Könyvespolc*. Ujság, 1942. november 20.; *Irodalmi szemle*. Külügyi Szemle, 20. évf. (1943) 1. sz. 89.

¹⁶¹ *A „Magyar életrajzok” új kötete*. Népszava, 1942. december 4.

¹⁶² Mindemellett összességében úgy értékeli, hogy „a lényegben álláspontom nem változott”. Benda: *Utószó egy fél évszázad után*, 190., 197.

¹⁶³ Benda: *Bocskai István*, 106., 126.

közt” „akklimatizálódhatnak”, ereszhetnek „mély gyökereket” lent a „szülőföldben”, csakis ilyen formán védhetik meg sikeresen a proletáriátus nemzetközi érdekeit. Az ekkor végbe-menő népfrontos fordulat egyik következményeként belátták, hogy a nemzeti elv és a haladás ügye egybeeshet. A mozgalom egyik fő ideológusa, Révai József sokat foglalkozott a nemzeti kérdéssel, különösen érzékenyen reagálva a „dolgozó tömegek minden nemzeti érzését” „semmibevevő” „nemzeti nihilizmus” jelenségeire.¹⁶⁴ Szerinte „a munkásmozgalom történetével csak úgy lehet komolyan foglalkozni, ha azt mélyen beágyazzák a nemzeti történetbe”, ezért „a magyar történelem nagy alakjai mind szabadságharcosok és a haladás harcosai [...] nálunk még a reakciós, nemesi vezetés alatt folyó mozgalmak is újjászületéssel párosultak, mert az idegen elnyomás, a Habsburgok, a reakciós Ausztria ellen irányultak”. Ezzel megkezdődött a nemzeti történelem birtokbavétele a nemzetietlennek kikiáltott kommunista párt részéről.¹⁶⁵

A világháború idején Mód a múltat példatárként használta az antifasiszta mozgósítás érdekében, a magyar „ellenállókért” rajongva egyenlőségjelet tett a nyilasok és a labancok, illetve a Habsburg-birodalom és a náci Németország közé, a múltban is rámutatva a magyar nép vesztére törő legfőbb ellenségre. Az áttekintett időszakot „a német elnyomatás, az Ausztriától való gyarmati függés elleni küzdelem töltötte ki”, a szabadságharcok és forradalmak Bocskai fellépésével kezdődő sorozatát pedig a Tanácsköztársaság tetőzte be.¹⁶⁶

A náci megszállás időszakában a németellenesség csupán a nyugati szövetségesek vagy a Szovjetunió területén kiadott lapokban jelenhetett meg, ahol rendszeresen hivatkoztak a történelmi példákra.¹⁶⁷ A Vörös Hadsereg által elfoglalt országrészben ugyancsak a múlt mintáit használva fordulnak szembe a német hatalmi törekvések hamis jelszavaival,¹⁶⁸ emlékeztetnek az ellenük vívott szabadságharcokra,¹⁶⁹ kárhozzatják a történelemben a német rokon-szenvet hangsúlyozókat, akik homályba állították „nagyobb nagyjainkat”.¹⁷⁰ Az egykori hő-sők szimbolikus szerepét támasztják alá a német megszállás alatti ellenálló mozgalom „fedő-szavai”: a kisebb honvédelmi alakulatoknál a *Bocskai* jelszó a szabotálást, a *Rákóczi* pedig az általános felkelést jelentette.¹⁷¹

Az 1944 végén Debrecenben megalakuló Ideiglenes Nemzetgyűlés szózata szintén történelmi alapon sürgeti az antifasiszta harcot: „...szabadságharcot hirdetünk a függetlenségünket letipró, a hazánkat dúló németek ellen! Bocskai, Bethlen, Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos

¹⁶⁴ Király: *Hazafiság és internacionalizmus*, 149., 241.; Lackó: *Révai-problémák*, 259., 268–269., 274–275.; Glatz: *A történettudomány legitím és kritikai funkciójáról*, 75–76.; Kovács: „A nemzeti függetlenség igazi harcosai”, 105–123.; Kovács: „A hagyomány mint fegyver”, 130., 133.

¹⁶⁵ Révai: *Kölcsey Ferenc*, 44.; Révai: *Jelszavak és tények*, 213.

¹⁶⁶ A felkelés fő oka „a magyar nép és a magyar birtokos osztály ellen vezetett ezen irtóháború”, amelynek előzményeként a hajdúk kérték harcur vezetésére a bihari főurat, aki „kitűnő politikai érzékkel egységbe fogta az uralkodó osztály különböző rétegeit [...] ugyanakkor az üldözött hajdúnép letelepítésével és a székelység megnyerésével demokratikus átütőerőt biztosított” a mozgalomnak. Mód: *400 év küzdelem az önálló Magyarországért*, 22–23. A szerzőt a kötet megjelenését követően le tartóztatták.

¹⁶⁷ Ádám György: *A tizenkettedik órában*. Szabad Magyarság, 3. évf. (1944) 1. sz. 9.; *Mit hoz a holnap?* Kanadai Magyar Munkás, 1944. január 27.; *A magyar szabadság programja*. Igaz Szó, 1944. március 14.; *A 153. számú hadifogolytábor magyar hadifoglyainak felhívása*. Igaz Szó, 1944. április 11.; *Földet kap, aki Hitler ellen megy*. Igaz Szó, 1944. június 8.

¹⁶⁸ *Beszámoló az első debreceni fasisztaellenes népgyűlésről*. Néplap, 1944. december 2.

¹⁶⁹ *Válasz egy irodalmi cikkre*. Erdély, 1945. január 1.

¹⁷⁰ *A magyar nép tragédiája*. Szabad Szó, 1945. január 29.

¹⁷¹ *Ma egy éve...!* Kis Újság, 1945. november 23.

zászlaja alá hívjuk újra a magyar népet: ragadjon fegyvert, lépjen a kurucok, a negyvennyolcas honvédek nyomdokába! Szabadságharcunkkal csatlakozzunk a demokratikus népek küzdelméhez a német zsarnokság ellen. Lemossuk magunkról a német zsoldosság gyalázatát. Így újra emelt fővel állhatunk a világ előtt.”¹⁷² E felhívás szellemében hívják az ifjakat az ezeréves ellenséggel szemben vívott szabadságharcok folytatására.¹⁷³

Ezzel visszatért az 1848–1849-ben oly elemi erővel felszínre törő szemlélet. Ismét számosan elevenítették fel a „nagyévtágyú germánok”, a „reakciós Habsburgok” ellen vívott hajdani szabadságharcokat.¹⁷⁴ Míg a legújabb háború idegen célok érdekében folyt, a magyarság „szent háborúit” az „emberi élet méltóságából kitaszított milliós tömegek” vívták szabadságukért és jogaikért.¹⁷⁵ A moszkvai rádió 1945. május 1-jei magyar nyelvű adása szerint a Vörös Hadsereg valósította meg azt a feladatot, melyért Bocskai és utódai évszázadokon át eredménytelenül ontották vérüket: felszabadították az országot a német elnyomás alól.¹⁷⁶ Ugyanott erősítették meg ismét a korban sokat hangoztatott nézetet, amely szerint a magyar történelmen a német leigázók elleni küzdelem vonul végig, ellenük folytak a szabadságharcok.¹⁷⁷ A korábbi parasztlázadások vezetői mellett Martinovics Ignácot és Táncsics Mihályt is Bocskai társaságában említik, és a magyar történelmet rendszeresen szabadságmozgalmak történeteként írják le.¹⁷⁸ E szemlélet újságcikkek mellett politikusok beszédeiben, pedagógusok számára készített segédanyagokban,¹⁷⁹ a „német maszlag” ellen folytatott „végtelen” szabadságharcokról szóló röpiratokban¹⁸⁰ is megjelent. 1946 őszén pedig „Három

¹⁷² A nemzetgyűlés szózata. Nemzetgyűlési napló, 1944, I. 9. (1944. dec. 21.); *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés szózata a magyar néphez*. Néplap, 1944. december 24.; „Szolga népnek nincs hazája.” Néplap, 1944. december 29.

¹⁷³ *Szabadságharcba indul az ifjúság*. Néplap, 1945. január 31.; Kozma Ferenc: *Toborzó*. Szabad Magyarország, 1945. február 2.; Kozma Ferenc: *A miskolci és borsodi fiúk*. Szabad Magyarország, 1945. február 27.; *Bocskai, Bethlen, Rákóczi katonáinak utódai elindultak a németek ellen*. A Reggel, 1945. április 23.

¹⁷⁴ Pártay Tivadar: *Beköszöntő*. Miskolci Hirlap, 1945. május 20.; Kunszery Gyula: *Kelet és Nyugat között*. Demokrácia, 1945. július 8.; Gyenes István: *Ne higgy magyar a németnek!* Magyar Jövő, 1945. október 20.

¹⁷⁵ Kanyar József: „Farkas esz meg, ördög esz meg...” Pécsi Szabad Szó, 1945. november 2.

¹⁷⁶ *A magyar nép első szabad májusa*. MTI 1945. május 1.; *Budapest szabadságünnepe a moszkvai rádióban*. Kossuth Népe, 1945. május 3.; *A moszkvai rádió az első szabad magyar májusról*. Népszava, 1945. május 4.; *Magyar demokrácia*. Kanadai Magyar Munkás, 1945. május 10. A MADISZ főtítkára a német hódítók elleni biztos támaszként üdvözölte a szovjet haderőt, míg korábban például Bocskai nem rendelkezett ilyen segítséggel. „Úgy akarjuk szolgálni népünket, ahogy a Vörös Hadsereg szolgálta a szovjet népet”. Uj Szó, 1946. február 20.

¹⁷⁷ *Moszkva jelentí*. Magyar Nemzet, 1945. november 24.

¹⁷⁸ Kovács György: *A gyűlölet örvényében*. Szabad Szó, 1946. január 10.; *A köztársaság kikiáltása előtt*. Igaz Szó, 1946. január 28.; *Andics Erzsébet felszólalása*. Nemzetgyűlési napló, 1945, I. 579–580. (1946. febr. 14.) Lásd még *Károlyi Mihály érdemeit törvénybe iktatta a nemzetgyűlés*. Magyar Nemzet, 1946. február 15.; *A magyar történelmet*. Szabad Szó (Marosvásárhely), 1946. március 14.; *A magyar ifjúsághoz*. Szabad Szó (Marosvásárhely), 1946. március 22.; *Nincs még veszve Magyarország!* Szabad Nép, 1946. szeptember 11.; *Évszázados harc a német elnyomók ellen*. Szabad Szó (Temesvár), 1946. november 13.; *A miskolci polgármester beszéde*. Miskolci Hirlap, 1946. december 4.; *Bajcsy-Zsilinszky Endréné felszólalása a fővárosi közgyűlésen*. Fővárosi Közlöny, 57. évf. (1946) 38. sz. 1003. (szept. 5.)

¹⁷⁹ *Mit kíván a magyar demokratikus köztársaság a pedagógusoktól?* Köznevelés, 2. évf. (1946) 23. sz. 26. (dec. 1.)

¹⁸⁰ Bevilaqua Borsody: *Német maszlag*, 77–78., 108.

évszázados küzdelem a magyar szabadságért” címmel nyílt kiállítás Párizsban, amely a magyar szabadsághősök küzdelmeit mutatta be Bocskaitól Ady Endréig.¹⁸¹

Darvas József író hamisnak mondja a beállítást, amely a Szovjetunió elleni háború idején az országot régóta a Nyugat Kelet elleni bástyájaként próbálta láttatni, hiszen a szabadságharcos fejedelmek valójában „a germán hódító étvágy ellen harcoltak mind”.¹⁸² Kovács Imre népi író Aba Sámueltekint az első „népvezérnek”, az őt követő szabadságharcosokban „már tudatosult a németesség elleni küzdelem lényege”, a germán befolyás alóli felszabadulásra törekedtek. Sorukat a néhány hónappal korábban elhunyt Bajcsy-Zsilinszky zárja.¹⁸³ A nemzeti ellenállóként kivégzett politikust a nagy elődök örökösének látják, hiszen „életének és politikájának két pólusa volt: fajtájának szeretete és a germánság gyűlölete”.¹⁸⁴ Az antifasiszta mozgalom további mártírjait szintén Bocskai utódainak tekintik.¹⁸⁵

A nemzetiségi kérdés kapcsán is előkerül a fejedelem neve, mint akinek idején a különböző népek vállatve harcoltak a közös ellenséggel.¹⁸⁶ Ennek jegyében a romániai Magyar Népi Szövetség kolozsvári kiállításán Bocskait Budai Nagy Antal, Dózsa György és II. Rákóczi Ferenc, Kossuth, valamint Petőfi mellett több román, francia, olasz és természetesen kommunista szabadságharcos-forradalmár társaságába sorolják. A „zsarnokság, elnyomatás, reakció és a kizsákmányolás elleni küzdelmek, a szabadság történelemalkotó hős harcossainak” példái a haladó hagyományok sorába kerülnek.¹⁸⁷

Bocskai tetteiben a köztársasági gondolat „bölcsojét” is fellelik, és az új államforma 1946-os bevezetésével megvalósíthatják „a népnek és a legnagyobb magyaroknak több évszázados álmát”.¹⁸⁸ Egy parasztpárti politikus szavai szerint: „Mi [paraszatok] harcoltunk Budai Nagy Antal, Dózsa György, Esze Tamás seregében a szabadságért a demokráciáért, de harcoltunk a köztársaságért, a királyság ellen Bocskai, Bethlen és Kossuth seregében.”¹⁸⁹ A kor egyik legégetőbb kérdése kapcsán a fejedelem által adományozott hajdú kiváltságot az első magyar földosztásnak,¹⁹⁰ a felkelést a parasztság „egyik legdicsőbb forradalmának” nevezik. Bocskai érdeme, hogy a hajdúságot intézményesen beillesztette az alkotmányosság területére, amikor nemességet, jogot és birtokot adott nekik.¹⁹¹

Míndez az „úri” Magyarországgal való leszámolás időszakában történik, amikor például ledöntik Werbóczy szobrát. Ilyen körülmények között a marxista ideológia térnyerésével

¹⁸¹ *Három évszázados küzdelem a magyar szabadságért címmel kiállítás nyílt meg Párizsban.* MTI 1946. nov. 9.; *A magyar szabadságért.* Kis Ujság, 1946. november 10.; *Háromévszázados küzdelem. Magyar kiállítás Párizsban.* Magyar Szó, 1946. november 26.

¹⁸² Darvas József: *Gyürközz, János! Szabadság,* 1945. február 13.; *Fegyverbe a fasizmus ellen!* Néplap, 1945. február 15.

¹⁸³ Kovács Imre: *Egy batyuval...* Szabad Szó, 1945. április 22.; Megjelent még: *Pécsi Szabad Szó,* 1945. május 19. 3. Lásd még: Kovács Imre: *Gyönyörű elégtétel.* Szabad Szó, 1945. augusztus 18.

¹⁸⁴ *Pártélet.* Pécsi Szabad Szó, 1945. július 10.

¹⁸⁵ *A honvédség a vértanú Kiss János és társai tanításait követi.* Miskolci Hírlap, 1945. december 11.

¹⁸⁶ *Kassai Géza előadása a nemzetiségi kérdés megoldásáról a Szovjetunióban.* MTI 1945. április 22.

¹⁸⁷ A kiállítás tervezői közt volt Entz Géza és Jakó Zsigmond történész, a megnyitón László Gyula és Balogh Edgár beszélt. *Az Egyetemi Könyvtár forradalmi emlékkiállítás.* Erdély, 1945. május 17.; *Csendes forradalmak, lángoló forradalmak...* Népi Egység, 1945. május 20.

¹⁸⁸ *Rajk László felszólalása.* Nemzetgyűlési napló, 1945, I. 270. (1946. jan. 30.). A beszédet ismerteti: *Szabad Nép,* 1946. január 31.; *Szabad Szó,* 1946. január 31.

¹⁸⁹ *Nánási László felszólalása.* Nemzetgyűlési napló, 1945, I. 728. (1946. márc. 12.)

¹⁹⁰ Erdei István: *Százötvenezer szociáldemokrata a debreceni seregszemlén.* Föld és Szabadság, 1946. június 30.

¹⁹¹ Seress: *Dózsa György és parasztforradalmak,* 275–279.

ismét felelevenítik a Tanácsköztársaság alatt hivatalossá vált osztályharcos nézetet: a 17. századi felkelések valójában rendi érdekekért indultak, nem a dolgozók széles rétegeit szolgálták. A Szekfű-tanítvány Pamlényi Ervin egy 1945-ben megjelent reprezentatív kiadványban tévesnek mondja az uralkodó nézetet, „a némettség ellen valóban jogos” felháborodás múltba való visszavetítését: „...egész múltunk középpontjában minden rossznak okozójaként nem lehet a németséget beállítani, és ezzel az egész kérdést szimplifikálni.”¹⁹² Egy szociáldemokrata lapban *Osztályharc és darutoll* címmel támadták Mód Aladár „vitézkötéses marxizmusát”, amellyel az egykor saját önző céljaikért harcoló nagybirtokosok küzdelmeit próbálja a dolgozó nép harcaként beállítani.¹⁹³ A múlt értelmezéséért folyó küzdelemből azonban ekkor egyértelműen az úgynevezett szabadságharcos szemlélet került ki győztesen.

A harcias, németek ellen küzdő fejedelem képe mellett gyökeresen más beállítások is előtérbe kerültek. Szekfű Gyula a „dolgát ömagát néző, bismarcki magyar”-ként jellemzett Bocskaiában a mindenkori magyar réalpolitikus portréját rajzolja meg. Távol áll tőle „az érzelmi politika, gyűlölet, hála, szeretet, reménység”, végső célja az ország megmentése, és ennek érdekében használja eszközeit.¹⁹⁴ A tekintélyes történetíró véleménye széles körben terjedt, és idézték a fejedelem egyik leveléből származó sorokat: „...sem a dialektikához, sem az retorikához nem tudunk, az dolgot ő magát nézzük, csak azt mi nemzetünk javát és magunk megmaradását concernálja, azonkívül az szók és persuasiok minálunk semmit nem fognak.”¹⁹⁵ A lázas útkeresésnek ebben az időszakában ez többek számára vezérgondolattá válik, mely szabatos és könyörtelen realizmusával „az idegen elemektől meg nem zavart magyar közgondolkodás” hajlamainak ad hangot.¹⁹⁶ E mottó jegyében való összefogásra lenne szükség „a nemzet fáját termékenyítő erejével virágzásba hajtó közszellem kialakítása érdekében”.¹⁹⁷

Bibó István már fiatalon a „jó Bocskai fejedelem szavával” jellemzi saját antisppekulatív észjárását, realista, forradalmat elvető nézeteit.¹⁹⁸ A második világháború után megjelent klasszikus esszéjében Bocskai (és Zrínyi) útmutatása alapján hangsúlyozza, hogy az egészséges gondolkodásnak a valóság értelmezéséből kell kiindulnia, az attól elszakadt és oda visszatalálni képtelen elmélet szükségképpen hamis.¹⁹⁹ A jeles gondolkodó élete végén is a fejedelem szellemi örökösének vallja magát, amikor Kossuth bizonytalan személyével és jellemével szemben fordul hozzá: „...én inkább Bocskaival tartok, »az retorikához nem tudok«.”²⁰⁰

¹⁹² Pamlényi: *A magyar történet progresszív korszakai*, 144. A szerzők közt találjuk Erdei Ferencet, Ortutay Gyulát, Rákosi Mátyást, Szakasits Árpádot, Tildy Zoltánt vagy Veres Pétert is.

¹⁹³ Máté Iván: *Osztályharc és darutoll. Mód Aladár könyvéről*. Szocializmus, 30. évf. (1946) 1–2. sz. 90.

¹⁹⁴ Hóman–Szekfű: *Magyar történet*, IV. 389. (2. kiad. 383.); Szekfű: *A magyar jellem történetünkben*, Hitel, 305–306.; Szekfű: *A magyar jellem történetünkben*. In: *Mi a magyar?* 527.; Szekfű Gyula: *A magyar jellem történetünkben. Szekfű Gyula felolvasása a Kisfaludy-Társaságban 1939. nov. 8-án*, 275–276.

¹⁹⁵ *Bocskai 1606. febr. 6-i levele Illésháznak*. Bocskay István és Illésházy István levelezése 1605 és 1606-ban, 70.

¹⁹⁶ *Magyar és lengyel*. Nemzeti Ujság, 1938. október. 20.,

¹⁹⁷ Albrecht: *Az építő Erdély*, 157. (Eredeti megjelenés: *Hitel*, 1. évf. (1936) 1. sz. 1–26.)

¹⁹⁸ *Bibó István 1935. febr. 7-i levele Erdei Ferencnek*. In: Huszár (szerk.): *Bibó István*, 131–132.

¹⁹⁹ *Bibó: Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem*, Válasz, 316. (Kötetben lásd uő: *Válogatott tanulmányok*, II. 615.)

²⁰⁰ *Bibó 1978. június. 10-i levele Szabad Györgynek*. Idézi: Dénes: *Értelmiségi minták*, 375. Szabó Zoltán úgy jellemzi Bibót, mint aki „egész habitusában a tizenhatodik és tizenhetedik században fellépő

Szabó Zoltánt megragadja Bibó „természetes realizmusából” fakadó rokonszenve Bocskai iránt.²⁰¹ Talán ennek köszönhetően 1939-es programadónak szánt tanulmányában a magyar politikai gondolkodás reformjáról elmélkedve az elterjedt germanizált minták helyett szintén a fejedelem sorait választja példamutatónak. A magyarság „erős szélben gyöngé hajóval” küszködik, „tűz és víz, két halál közé” került, ezért a hazai viszonyok reális feltárását, a helyzetismeretet kellene kiindulópontul választani az utóbbi évszázad nagy illúzióit és tragédiáit okozó vonzó világrámlatok, az elvont elvekhez való ragaszkodás, a mámoros pillanatok csodavárása helyett.²⁰² Szabó évtizedeken keresztül citálta újra és újra Bocskait,²⁰³ a „rég, híres és szigorú ethosz” Bibóval közös jelmondatukká vált, amelyhez egyformán ragaszkodtak.²⁰⁴

A fejedelem „fanyar realizmusát”²⁰⁵ kiterjesztik a kiemelkedő erdélyi politikusokra;²⁰⁶ a neves publicista és történész Pethó Sándor számára például a vezércikk címévé emelt szentencia egyenesen az „igazi magyar politika” következetesen érvényesített „kötelező életszabálya”. E szemlélet igyekezett távol tartani magát az érzelmi befolyástól, a különféle ideológiák, dogmák csábításától, ragaszkodott „a hagyományok és ösztönök egyensúlyához”. A jelenben kísértő fő veszély valamely (náci vagy bolsevik) világnézet túlzott hatása alá kerülni.²⁰⁷ A második bécsi döntés után Szabó a neves erdélyi államférfiak okosságát és jellemerejét állítja mintaként kortársai elé.²⁰⁸ Ugyanekkor veszi számba Móricz Zsigmond is a fejedelem teljesítményét, és úgy látja, elsősorban réalpolitika jellemzi őket, amit az erdélyi lélek alapvonásának tart.²⁰⁹ Keresztury Dezső szintén „múltunk fölé hajolva” idézi a magyar politikai géniusz realista képviselői közt számon tartott Bocskait.²¹⁰

Mások is felelevenítik a fejedelem szavait, amelyek az erdélyi politika józan szemléletének lényegét sűrítik magukba: eszerint a fellengzős, szép szavaktól, „a körüllegedező híz-

---

realista államférfiak tanítványa volt”, és a „harmadikutas politikával egyensúlyozó erdélyiek közül elsősorban Bocskait tekinti mintaképének”. Bibó legszívesebben idézett mondataként a fejedelemtől származó szentenciát tartja számon, úgy véli, a „dolgot őt magát” néző gondolkodó éppen ezért az 1930-as évek népi mozgalmához került közel. Ez az irányzat ugyanis „a marxisták dialektikájától és a nacionalisták retorikájától egyaránt eltávolodva, magát a valóságot igyekezett szemügyre venni: az ország helyzetét, a nép állapotát”. Szabó: *Bibó Istvánról*, I. 277.

²⁰¹ „...elsősorban Bocskai iránt érzett rokonszenve ragadott meg, ami természetes realizmusának volt a következménye.” Szabó: *Bibó István*, 257.

²⁰² Szabó Zoltán: *Reform*. „A dolgot önmagát nézzük...” Magyar Nemzet, 1939. július 16. Az esszé a későbbiekben több helyen is megjelent, például *Beszélő*, 11. (1984) 11. sz. 82–87., Szabó: *Szellemi honvédelem*, 77–82. Szabót egyetértően idézi: *Nézzük hát a dolgot önmagát!* Keresztyén Igazság, 6. évf. (1939) 8. sz. 245–246.

²⁰³ Vö. Szabó Zoltán: *Móricz Zsigmond Rózsa Sándor-regénye*. Magyar Nemzet, 1942. szeptember 5.; Szabó: *Küszöbről*, 96.; uő: *Kívülről*, 156., 185.; uő: *Ezerkilencszázötvenhat: forradalom, történelem, valóság*, 205–206., 210. Lásd még: András: *Előszó*, 6.; Szabó: *Tapintatos taglalás*, 42.; Szabó: *Amerikai jegyzetek*, 83.

²⁰⁴ Ambrus: *Szabó Zoltán revidibus*, 231.

²⁰⁵ *A győzelem után*. Nemzeti Ujság, 1934. augusztus 22.

²⁰⁶ I. A. *Nyolcvankét pár cipő*. Nemzeti Ujság, 1938. július 20.

²⁰⁷ Pethó Sándor: „A dolgot önmagát...” Magyar Nemzet, 1940. március 17.

²⁰⁸ Szabó Zoltán: *Két húszesztendő*. Magyar Nemzet, 1940. november 17.

²⁰⁹ Móricz Zsigmond: *Reálpolitika, az erdélyi lélek alapvonása*. Kelet Népe, 7. (1941) 2. sz. 1. (febr. 1.) Megjelent még: *Hítel*, 7. évf. (1942) 6. sz. 380–381.

²¹⁰ Keresztury: *Múltunk fölé hajolva*, 400.

kedéstől” óvakodva a dolog lényegét, a magyarság javát kell elsősorban szem előtt tartani.²¹¹ Ennek megfelelően a mértéktartást, az adottságok figyelembevételét, a messze tekintő, de mindig földönjáró álláspontot tekintik erdélyi sajátosságnak. „Túl sokat jártunk már jelszavak után, túl sokat ringattuk magunkat illúziókban, mert nem akartuk a reális tényeket meglátni, mert kényelmetlen volt velük foglalkozni.”²¹² A fővárosi közgyűlésben az erőteljes idegen (náci) propagandával szemben hangsúlyozzák, hogy a magyar közgondolkodásnak Bocskai útmutatása alapján a külső befolyástól függetlenül, a magyar életérdek szempontjából kellene mérlegelni a helyzetet.²¹³

Tudományos munkák is azért méltatják (Szekfűhöz hasonlóan) Bocskait, mert „rideg és reális felfogásával” föladta ugyan a magyar birodalmi gondolatot, ám „megmentette a magyar életet”.²¹⁴ A „dolgot őmagát néző” fejedelem sorai is tanúsítják, hogy a dolgokat hatalmi lehetőségük szerint mérlegelő, kortársainál nagyobb államférfi volt, akinek realizmusa biztos alapot jelentett, „amelyre a magyarság nyugodtan építhette jövőjét”.²¹⁵

A világháborút követően egy felekezeti lap méltatja „a fanyarságig okos, realista” fejedelmet, akit „minden korok politikai magyarjainak politikai gondolkodásban és módszerekben legtudatosabbjának” nevez. Bocskai illúziómentes szemlélete a földreformmal hatalmas birtokait elvesztő katolikus egyház számára is követendő.²¹⁶ 1947 végén a párizsi békeszerződés ratifikálása, a győztesek feltételeinek elfogadása kapcsán szintén az ő bölcsességét emlegetik példaként az országgyűlésben: a magyar döntéshozók az érzelmi politizálás, a hamis illúziók helyett hozzá hasonlóan az észszerű döntést, a külpolitikai realitások elfogadását választották.²¹⁷ A következő évben még hivatkozott rá Bibó, ám a szélsőséges osztályharcos szemlélet elterjedésével a kiegyező, megfontolt fejedelem képe eltűnt a központilag irányított emlékezetpolitikából. Helyét egy időre átvette a Habsburg, vagyis német elnyomók ellen rendületlenül harcoló fejedelem sematikus alakja. De ez már egy másik történet.

Összegzés

Az általunk kiemelt kritikus korszakokban a történelmi emlékezet valóságos elburjánzását figyelhetjük meg: Bocskai alakját feltűnően gyakran idézik a válságos esztendőkből, míg azokat megelőzően, majd követően jócskán megcsappan az utalások száma. Ennek számos oka lehetséges (1867 előtt például a cenzúra), de fő magyarázata az lehet, hogy a súlyos helyzetekben kétségtelenül még inkább fontossá válik, felértékelődik a mozgósító, megvilágosító, magyarázó erővel bíró múlt.

Láthatjuk, hogy a Bocskai-emlékezet fokozatos bővülése során mind többféle ügyben egyre több közéleti szereplő szólt róla pozitívan. A hajdú identitás és a református közvélemény számára hagyományosan különösen fontos volt a fejedelem alakja, ám a 19. század közepétől ez a többé-kevésbé lokálisnak mondható tisztelet fokozatosan beépült a nemzeti öntudatot meghatározó közösségi emlékezetbe. Bocskai kultusza már 1848-ban országos szintűvé nőtt (bár a Hajdúságban vagy az onnan származó szerzőknél különleges szerepet

²¹¹ Albrecht Dezső: *Magyarság a változásban*. Hítel, 5–6. évf. (1940–1941) 3–4. sz. 320.; *Albrecht Dezső beszéde az Erdélyi Párt marosvásárhelyi tagozatának ülésén*. Ellenzék, 1942. január 12.

²¹² *Teleki Béla beszéde a magyar reformról*. Hítel, 8. évf. (1943) 9. sz. 560. Idézi: Ellenzék, 1943. szeptember 15.

²¹³ *Szabó Imre felszólalása a fővárosi közgyűlésben*. Fővárosi Közlöny, 1942. december 22.

²¹⁴ Ferdinándy: *A kereszténység védőbástyája*, 193.

²¹⁵ Benda: *Bocskai István*, 153.

²¹⁶ *Illúziók nélkül*. Új Ember, 1946. május 19.

²¹⁷ Országgyűlési napló, 1947, I. 768. (1947. nov. 4.)

játszott), a későbbiekben pedig már egyre kevésbé lehet különbséget tenni annak helyi és nemzeti szintje között – Bocskai is a nemzeti panteon tagjává vált.

A fejedelem nem volt megosztó személyiség, egyik politikai erő sem sajátította ki, a történelmi köztudatban nagyformátumú politikusként jelent meg. Míg a 19. század során például a katolikus szerzők még gyakran kárhoztatták a törökkel cimboráló, a törvényes uralkodó ellen forduló, polgárháborút kirobbantó lázadó főurat, később számukra is iránymutatóvá vált. Hasonló fordulat állt be az osztályharc elsőbbségét valló kommunista mozgalom esetében is: a 20. század elején még elfordultak a rendi érdekekért harcba szálló fejedelemtől, a harmincas évek népfrontos irányváltását követve már a „haladó hagyományok” közé emelték az egykori Habsburg-ellenes küzdelmeket. A kommunisták a második világháború antifasiszta küzdelmei során, majd a későbbiekben is (1956-ig) előszeretettel vallották magukat a szabadságharcos fejedelmek örökösének.

Az összes politikai erő, ideológiai irányzat követendő példaként hivatkozik a fejedelemre, igyekeznek összekötni saját törekvéseiket a dicső ősök örökségével. A szabadelvű, majd konzervatív kormánypárt, függetlenségek, legitimisták, polgári radikálisok, kiscgazdák, szociáldemokraták, népi írók, kommunisták, nyilasok vagy éppen az általuk kivégzett, de maga is kacskaringós eszmei utat bejáró Bajcsy-Zsilinszky Endre is, mind megkísérik pillanatnyi érdekeiknek megfelelően értelmezni Bocskai szerepét. A többszólamú emlékezet révén zavarba ejtően sokszínű képet kapunk a fejedelemről, a múlt jelentése folyamatosan változik, a megértést mindig meghatározza a jelen. Bár a magyar nemzeti hősök állandó „újrapozicionálása” zajlik, történelmi igazoló szerepük nem változik: nyomatékositják, hitelesítik a mindenkori politika üzeneteit.²¹⁸

A múltat mintaként használók éppen ezért általában egyszerre több neves személyiséget vonultatnak fel, így igyekezve hatásosabbá tenni utalásaikat. Bocskairól általában Bethlen Gábor, a Rákócziak (különösen II. Rákóczi Ferenc), esetleg Zrínyi Miklós, Wesselényi Ferenc, Thököly Imre, később a 19–20. század kiemelkedő alakjai (Széchenyi István, Kossuth Lajos, Batthyány Lajos, Deák Ferenc, Andrássy Gyula, sőt a Tiszák, Kálmán és István, majd Horthy Miklós) társaságában hallunk. Ennek köszönhetően gyakran kiüresedett, sablonos módon beszélnek róla, alakja jellegtelenné, behelyettesíthetővé válik – ahogyan például a Köröndön (később a Hősök terén) álló szobrának feliratát akár ki lehetne cserélni a mellette levő Bethlenével.²¹⁹

Az újságírók, politikusok általában gátlástalanul nyúlnak a történelemhez iránymutatásért, a jelen kérdéseire keresik a választ, és pontosan azt „találják meg”, amit keresnek, amire szükségük van, és illeszkedik éppen időszerű mondanivalójukhoz. Láthatjuk, ahogyan a különböző közéleti szereplők „saját értékeikkel töltik fel és politikai célokra használják a történelmet”.²²⁰ Így lehetséges, hogy egymásnak homlokegyenest ellentmondó értelmezések születtek. Talán a legelterjedtebb a Habsburgok ellen küzdő Bocskai lelkesítő képe, amely 1848–1849 során válik széles körben ismertté. Ezt a későbbiekben újra és újra felelevenítik, mindig az időszerű ügyekhez kapcsolódva: például 1918-ban a függetlenség elérésének diadalittas napjaiban, majd az antifasiszta harc, a megszálló nácik elleni küzdelem jegyében a második világháború idején, és azt követően. Kolozsvár szülőtteként, egy felső-magyar-

²¹⁸ „A társadalmi történelemképek sosem véglegesek ilyenformán, kizárólag a jelen konstellációjából szemlélve magyarázhatók meg, és visszatükrözik annak belső ellentéteit.” Günther Sandnert idézi: Fischer: *Public history, emlékezetkultúra, történelempolitika*, 402.

²¹⁹ Erről lásd például: *Nyílt levelek*. Borsszem Jankó, 1912. szeptember 15. vagy Petrik Albert: *A tíz királyszobor*. Építő ipar. Építő művészet, 1914. augusztus 23. 30.

²²⁰ Fischer: *Public history, emlékezetkultúra, történelempolitika*, 398.

országi mozgalom vezetőjeként, mint az udvarát Kassán kialakító erdélyi fejedelem Trianon után az elszakított országrészeket személyesíti meg csakúgy, mint két évtizeddel később a revíziós sikerek idején, amikor különleges figyelem irányult a „visszatért” területekre és azok múltjára.

Az érintett időszakok aktuálpolitikai viszonyai egyértelműen nyomot hagytak az akkori-ban megjelent többé (Benda) vagy kevésbé (Szekfű) tudományos munkákon is. Számos Bocskaihoz vagy a korszakhoz kapcsolódó vívmány (mint a vallásszabadság, a hajdúk letelepítése vagy a magyar diplomáciai nyelvvé válása) viszont alig bírt érdemi üzenettel az általunk áttekintett korszakokban. Ennek ellenére a tudomány is hathat a közéletre. A második világháború előestéjén egyre többen keresték a magyar alkat egyéni jegyeit – azt, hogy mi, esetleg ki a magyar. Bocskaiiban ők a sajátos nemzeti politizálás vonásait találták meg, a szabadsághős „kimerevített”, elcsépelte figurája helyett újra felfedezték a vívódó, töprengő fejedelmet. A megfontolt, „a dolgot önmagát néző” reálpolitikus fejedelem ugyanis a világháború előtt élők számára ismerős helyzetben, egy elhúzódó háborúban, német terjeszkedés idején, két birodalom szorításában nézett szembe súlyos kihívásokkal, reménytelennek tűnő helyzettel. Számukra a fejedelem a magyar elit mozgásterét jelentősen növelő igazi államférfinak, a magyar politikai gondolkodás megújítójának tűnt.

BIBLIOGRÁFIA

Nyomtatott források

- A tanácsok országos gyűlésének naplója.* 1. kötet. Budapest, 1919.
- Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.* 41. köt. Budapest, 1918.
- Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság iskolai reformtervezete.* Szerkesztette Pásztor József. Budapest, 1959.
- Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója.* 6. köt. Budapest, 1923.
- Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.* 12. kötet. Budapest, 1937.
- Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója* (Képviselőházi napló, 1935). 21. kötet
- Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója* (Képviselőházi napló, 1939). 4. kötet.
- Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.* 7. kötet. Budapest, 1941.
- Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.* 11. kötet. Budapest, 1941.
- Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.* 12. kötet. Budapest, 1942.
- Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.* 15. kötet. Budapest, 1942.
- Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.* 17. kötet. Budapest, 1943.
- Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.* 18. kötet. Budapest, 1944.
- Az 1944. december hó 21-ére Debrecenbe összegyűlt, majd később Budapestre összehívott ideiglenes nemzetgyűlés naplója* (Nemzetgyűlési napló, 1944). Budapest, 1946.
- Az 1945. november hó 29-ére összehívott nemzetgyűlés naplója* (Nemzetgyűlési napló, 1945). 1. kötet. Budapest, 1946.

- Az 1947. évi szeptember hó 16-ára összehívott országgyűlés naplója (Országgyűlési napló, 1947).* 1. kötet. Budapest, 1947.
- Ágoston Péter: *A magyar világi nagybirtok története.* Budapest, 1913.
- Albrecht Dezső: *Az építő Erdély.* In: Németh László: *Magyarok Romániában. az útirajz és a vita.* S. a. r. Nagy Pál. Marosvásárhely 2001. 128–161.
- Ambrus Lajos: *Szabó Zoltán revidibus.* In: uő: *Lugas – tertium datur – Kortárs esszék.* Budapest, 2012. 228–231.
- Arany János: *Népies politikai cikkek (1848).* Kiadja Szigethy Gábor. Budapest, 1982.
- Arany János: *Összes költeményei I. Versek, versfordítások és elbeszélő költemények.* Kiadja Szilágyi Márton. Budapest, 2018.
- Bagi Gábor: *Forradalom, szabadságharc és megtorlás a Jászkun területben.* Szolnok, 2009. (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei 11.)
- Benda Kálmán: *Utószó egy fél évszázad után.* In: uő: Bocskai István. 2. kiad. Budapest, 1993. 183–197.
- Bevilaqua Borsody Béla: *Német maszlag I. Othotól Adolf Hitlerig 972–1945.* Budapest, 1945.
- Bibó István: *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem.* Válasz, 8. évf. (1948) 4. sz. 289–319.
- Bibó István: *Válogatott tanulmányok.* 2. kötet. Kiadja Huszár Tibor. Budapest, 1986.
- Bocskay István és Illésházy István levelezése 1605 és 1606-ban.* Közli Szilágyi Sándor. Történelmi Tár, 1878. 1–84., 271–338., 577–652.
- Bocskay zászlója alá hajdú vitézek!* Debrecen, 1848.
- Czuczor Gergely: *Új világi szózat. (1848. máj-jún.)* In: *Riadj magyar! 1848–1849 fametszetes ponyvái, csatakronikái.* Szerk. Pogány Péter. Budapest, 1983. 51–55.
- Degré Alajos: *Visszaemlékezéseim.* Budapest, 1983.
- Erdélyi János: *Szabad hangok.* Pest, 1849.
- Ferdinándy Mihály: *A kereszténység védőbástyája.* In: uő: *Mi magyarok. Tíz tanulmány a magyar történelemből.* Máriabesnyő–Gödöllő, 2011. 155–193.
- Ferdinándy Mihály: *Mi magyarok. Tíz tanulmány a magyar történelemből.* Máriabesnyő–Gödöllő, 2011.
- [Forgách Simon]: *II. Rákóczy Discursusai, avagy, Rákóczy Ferenc fejedelemnek a magyar nemzet örökösítését tárgyazó gondolatai.* Budapest, (!) 1848.
- Hatvany Lajos: *A destruktív konstruktor. (Szekfű Gyuláról).* In: uő: *Emberek és korok II.* Regényes korrajzok, naplók, cikkek. Budapest, 1964. 319–324.
- Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet.* 3. kötet. Budapest, 1935.
- Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet.* 4. kötet. Budapest, é. n. [1929]
- Horváth Mihály: *A magyarok története.* 3. köt. Pápa, 1844.
- Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története.* 2. kötet. Pest, 1872.
- Igaz Szó, 1944. márc. 14.; *A 153. számú hadifogolytábor magyar hadifoglyainak felhívása.* Igaz Szó, 1944.
- Huszár Tibor (szerk.): *Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban.* Budapest, 1995.
- Joó Tibor: *Vallomások a magyarságról. A magyar önismeret breviáriuma.* Budapest, 1943.
- József Attila: *Összes versei.* Sajtó alá rendezte Stoll Béla. Budapest, 2019.
- Kemény Zsigmond: *Eszmék és jámbor óhajtások. Válogatott publicisztikai írások.* Szerkesztette Filep Tamás Gusztáv. Kolozsvár, 2014.
- Keresztury Dezső: *Múltunk fölé hajolva. Önismeretünk történelmi változásai. A magyar esszé antológiája II. Sorskérdések.* Budapest, 2006. 388–415.
- Kossuth Lajos: *Írások és beszédek 1848–1849-ből.* Kiadja Katona Tamás. Budapest, 1987.
- Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai 1849 április 15. – augusztus 15. Sajtó alá rendezte Barta István. Budapest, 1955.
- Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény.* Szerkesztette Pajkossy Gábor. Budapest, 2006.
- Második Rákóczi Ferenc szózata 1707-dik évből.* Kiadta Makáry György. Debrecen, 1849.

- Mód Aladár: *400 év küzdelem az önálló Magyarországért*. 2. kiadás. Budapest, 1945.
- Nagy Jenő: *Sárkányfogak között*. Kolozsvár, 1943.
- Németh László: *Szekfű Gyula*. In: uő: *Sorskérdések*. Budapest, 1989. 515–597.
- Pamlényi Ervin: *A magyar történet progresszív korszakai*. In: *Demokrácia*. Budapest, 1945. 139–146.
- Putnoki József: *Budavár bevétele május 21-kén 1849*. In: *Riadj magyar! 1848–1849 fametszetes ponyvái, csatakronikái*. Szerk. Pogány Péter. Budapest, 1983. 418–427.
- Régi magyar költők tára XVIII. század*. XIV. Kiadja Csörsz Rumen István és Küllös Imola. Budapest, 2013.
- Révai József: *Kölcsey Ferenc*. In: uő: *Marxizmus, népiesség, magyarság*. Budapest, 1948. 9–48.
- Révai József: *Jelszavak és tények*. In: uő: *Válogatott történelmi írások*. 2. kötet. Budapest, 1966. 213–217.
- Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból*. Szerkesztette Farkas Gyöngyi. Budapest, 1998.
- Seress László: *Dózsa György és parasztforradalmak*. Budapest, 1945.
- Sillye Gábor hajdúkerületi kormánybiztos szózata*. In: *Hajdúszoboszló monográfiája*. Kiadja Dankó Imre. Hajdúszoboszló, 1975. 310.
- Szabó Ervin: *A magyar jakobinusok*. Budapest, 1902.
- Szabó Ervin: *Az 1514-i forradalom*. In: *Szabó Ervin történeti írásai*. Válogatta Litván György. Budapest, 1979. 76–89.
- Szabó Zoltán: *Szellemi honvédelem*. H. n., é. n. [1992]
- Szabó Zoltán: *Bibó István*. In: uő: 1956. Korszakváltás. Budapest, 2006. 254–260.
- Szabó Zoltán: *Küszöbről. A magyar forradalom Angliában*. In: uő: 1956. Korszakváltás. Budapest, 2006. 19–145.
- Szabó Zoltán: *Kívülről*. In: uő.: 1956. Korszakváltás. Budapest, 2006. 147–201
- Szabó Zoltán: *Ezerkilencszázötvenhat: forradalom, történelem, valóság*. In: uő: 1956. Korszakváltás. Budapest, 2006. 203–230.
- Szabó Zoltán: *Bibó Istvánról*. In: uő: *Nyugati vártán. Esszék és publicisztikai írások*. 1. kötet. Budapest, 2011. 274–303.
- Szabó Zoltán: *Tapintatos taglalás*. In: uő: *Nyugati vártán. Esszék és publicisztikai írások*. 2. kötet. Budapest, 2011. 35–42.
- Szabó Zoltán: *Amerikai jegyzetek*. H. n., 2012.
- Szántó György: *Hajdútánc*. 1–3. kötet. Budapest, 1942. (Újabb kiadása: 1970.)
- Szekfű Gyula: *A száműzött Rákóczi 1715–1735*. Budapest, 1913.
- Szekfű Gyula: *Mit vétettem én? Ki gyalázta Rákóczit?* Budapest, 1916.
- Szekfű Gyula: *A magyar állam életrajza. Történelmi tanulmány*. Budapest, 1918.
- Szekfű Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. Budapest, 1920.
- Szekfű Gyula: *Állam- és nemzetfenntartás*. In: uő: *Történetpolitikai tanulmányok*. Budapest, 1924. 11–40.
- Szekfű Gyula: *A magyar jellem történetünkben*. Hítel, 4. évf. (1939) 4. sz. 292–316.
- Szekfű Gyula: *A magyar jellem történetünkben*. In: *Mi a magyar?* Szerkesztette Szekfű Gyula. Budapest, 1939. 489–556.
- Szekfű Gyula: *Rövid magyar történet 1606–1939*. Budapest, 2002.
- Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Budapest, 1935.
- Vajda János: *Gonosz házasság. (1848. ápr.)* In: *Riadj magyar! 1848–1849 fametszetes ponyvái, csatakronikái*. Szerk. Pogány Péter. Budapest, 1983. 30–32.

8 Órai Ujság, 1920., 1938., 1942., 1943.
 A Kisfaludy-Társaság Évlapjai, 1940.
 A Reggel, 1945.
 Arad, 1848.
 Beszélő, 1984.

Borsszem Jankó, 1912.
Budapest, 1918.
Budapesti Híradó, 1848., 1920.
Budapesti Hírlap, 1938.
Budapesti Szemle, 1940.
Czeplédi Híradó, 1919., 1920.
Debreceni Szemle, 1942.
Demokrácia, 1945.
Diárium, 1943.
Egyenlőség, 1920.
Egyetértés, 1920.
Egyháztörténet, 1943.
Ellenzék, 1942., 1943., 1944.
Építő ipar. Építő művészet, 1914.
Erdély, 1945.
Erdélyi Helikon, 1942.
Esti Kurir, 1938., 1939.
Esti Ujság, 1938., 1940., 1942.
Félegyházi Híradó, 1920.
Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap, 1942.
Föld és Szabadság, 1946.
Fővárosi Közlöny, 1942., 1946.
Friss Hirek, 1920.
Friss Ujság, 1919.
Függetlenség, 1940.
Hétfő, 1943.
Hetilap, 1848.
Hitel, 1939., 1940–1941., 1942., 1943.
Huszadik Század, 1906.
Igaz Szó, 1944., 1946.
Jelenkor, 1848.
Jelenkor, 1943.
Kanadai Magyar Munkás, 1944., 1945.
Kárpáti Híradó, 1942.
Katolikus Szemle, 1920., 1943.
Kecskemét, 1919.
Kecskeméti Közlöny, 1919., 1920.
Kelet Népe, 1941.
Keleti Ujság, 1943.
Képes Krónika, 1920.
Keresztyén Igazság, 1939.
Kis Ujság, 1920., 1945., 1946.
Kisközlöny a Rendeleti Közlönyhöz a Magyar Királyi Honvédség számára, 1920.
Kossuth Hírlapja, 1848.
Kossuth Népe, 1945.
Közlöny, 1849.
Köznevelés, 1946.
Köztársasági Ujság, 1918.
Kultúra, 1943.
Külügyi Szemle, 1943.

Láthatár, 1942.
Magyar Jövő, 1940., 1945.
Magyar Nemzet, 1939., 1940., 1941., 1942., 1943., 1944., 1945., 1946.
Magyar Pedagógia, 1920.
Magyar Szó, 1940., 1946.
Magyarország, 1918., 1919., 1937., 1938.
Magyarság, 1942., 1943.
Marczius tizenötödike, 1848., 1849.
Miskolci Hírlap, 1945., 1946.
Miskolczi Napló, 1918., 1920.
MTI heti beszámoló, 1939.
MTI napi hírek, 1939., 1942., 1943.
Nemzeti, 1848.
Nemzeti Ujság, 1920., 1934., 1938., 1942.
Nép barátja, 1848.
Nép szava, 1848.
Népi Egység, 1945.
Néplap, 1944., 1945.
Népszava, 1918., 1919., 1938., 1939., 1941., 1942., 1943., 1945.
Néptanítók Lapja, 1919., 1920., 1940.
Pécsi Napló, 1918.
Pécsi Szabad Szó, 1945.
Pesti Divatlap, 1848.
Pesti Hírlap, 1919., 1920., 1938., 1942., 1943.
Pesti Napló, 1851., 1933., 1938., 1939.
Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1848.
Protestáns Szemle, 1944.
Reggeli Magyarország, 1942.
Religio és Nevelés, 1849.
Sárospataki Református Lapok, 1918.
Soproni Napló, 1919.
Szabad Magyarország, 1945.
Szabad Magyarság, 1944.
Szabad Nép, 1946.
Szabad Szó, 1945., 1946.
Szabadság, 1934., 1935., 1937., 1945.
Századok, 1943.
Székely Nép, 1943.
Székely Szó, 1943.
Szocializmus, 1914., 1946.
Tolnai Világlapja, 1920.
Új Barázda, 1920.
Új Ember, 1946.
Új Magyarság, 1942., 1944.
Új Nemzedék, 1942.
Új Szó, 1946.
Új Világ, 1942.
Új-Somogy, 1919.
Ujság, 1938., 1940., 1942., 1943.
Világ, 1918., 1920.

Szakirodalom

- Angyal Dávid: *A magyar hírlapirodalom 1849–1860*. In: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Szerk. Angyal Dávid. Budapest, 1925. 1–222.
- Apor Péter: *Hitelesség és hitetlenség: emlékezet, történelem és közelmúlt-feldolgozás Kelet-Közép-Európában*. Korall, 41. sz. (2010) 159–183.
- András Sándor: *Előszó*. In: Szabó Zoltán: Nyugati vártán. Esszék és publicisztikai írások. 1. kötet. Budapest, 2011. 5–9.
- Assmann, Aleida: *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában. Beavatkozás*. Budapest, 2016.
- Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában*. Budapest, 1999.
- Bartha Ákos: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet*. Budapest, 2020.
- Berzeviczy Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849–1865*. 1. kötet. Budapest, 1922.
- Dénes Iván Zoltán: *Értelmiségi minták*. H. n. 2019.
- Fischer, Holger: *Public history, emlékezetkultúra, történelempolitika. Helyük Németország jelenkori történettudományában*. Ford. Ress László. Történelmi Szemle, 54. évf. (2012) 3. sz. 389–410.
- Gáborjáni Szabó Botond: A „Kossuth magyarok Mózesé” toposz történeti háttere. Debreceni Szemle, 6. évf. (1998) 6. sz. 340–346.
- Glatz Ferenc: *A történettudomány legitím és kritikai funkciójáról*. In: uő: Történetírás –korszakváltásban. Tanulmányok. Budapest, 1990. 71–79.
- Gracza György: *Az 1848-49-iki magyar szabadságharc története*. 2. köt. Budapest, 1894.
- Gyáni Gábor: *Történelem vagy (csupán) emlékezet?* In: uő: A történelem mint emlék(mű). H. n. 2016. 19–34.
- Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Budapest, 2018.
- Hatos Pál: *Rosszfűk világforradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története*. Budapest, 2021.
- Kara Győző: *Arany János összes műveiből kimaradt egyik verséről*. Irodalomtörténeti Közlemények, 2. évf. (1892) 2. sz. 158–160.
- Király István: *Hazafiság és internacionalizmus. A szocialista hazafiság és a magyar szabadságharcos hagyományok*. In: uő: Hazafiság és forradalmiság. Budapest, 1974. 133–217.
- Koselleck, Reinhart: *Nézőpontfüggőség és időbeliség. A történeti világ historiográfiai feltáráshoz*. In: uő: Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája. Ford. Hidas Zoltán. Budapest, 2003. 201–237.
- Koselleck, Reinhart: *'Tapasztalati tér' és 'várakozási horizont' – két történeti kategória*. In: uő: Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája. Ford. Hidas Zoltán. Budapest, 2003. 401–430.
- Kovács Dávid: *„A nemzeti függetlenség igazi harcosai”. A KMP nemzeti retorikájának háttere*. In: uő: Nemzetfelfogás és történelemszemlélet a 20. századi Magyarországon. Budapest, 2017. 105–123.
- Kovács Dávid: *„A hagyomány mint fegyver”. Révai József történelemszemlélete*. In: uő: Nemzetfelfogás és történelemszemlélet a 20. századi Magyarországon. Budapest, 2017. 125–139.
- Lackó Miklós: *Révai-problémák*. In: uő: Válságok-választások. Történeti tanulmányok a két háború közötti Magyarországról. Budapest, 1975. 194–297.
- László Andor: *A kiegyezés történeti párhuzamai a kortárs historiográfiában. A kiegyezés történeti mintázata*. Századok, 151. évf. (2017) 6. sz. 1363–1380.
- Levi, Giovanni: *A történelem politikai használatáról*. In: A múlt politikai felhasználásai. Szerk. François Hartog – Jacques Revel. Ford. Gelléri Gábor. Budapest, 2006. 21–33.
- Márki Sándor: *Rákóczi legendája és története*. Erdélyi Múzeum, 6. évf. (1911) 4. sz. 201–222.
- Pataki Ferenc: *Kollektív emlékezet és emlékezetpolitika*. Magyar Tudomány, 171. évf. (2010) 7. sz. 778–798.
- R. Várkonyi Ágnes: *A pozitivisták/ történelemszemlélet a magyar történetírásban II. A pozitívizmus gyökerei és kibontakozása Magyarországon 1830–1860*. Budapest, 1973.
- Ricoeur, Paul: *Emlékezet – felejtés – történelem*. In: Történetelmélet I. Szerk. Gyurgyák János – Kisantal Tamás. Budapest, 2006. 108–122.
- S. Varga Pál: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Budapest, 2005.

- Schlett István: *A magyar történelem a huszadik századi politikai gondolkodásban*. Századvég, 20. sz. (2001) 39–65.
- Szűcs Zoltán Gábor: *Az antalli pillanat. A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban 1989–1993*. Budapest, 2010.
- Unger Mátyas: *A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemtankönyveinkben a századfordulótól a felszabadulásig*. Budapest, 1979.
- Wertsch, James V.: *Voices of Collective Remembering*. Cambridge, 2002.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511613715>
- Zakar Péter: „Kossuth a magyarok Mózesé”. *Aetas*, 18. évf. (2003) 3-4. sz. 87–107.

ANDOR LÁSZLÓ

The Example of István Bocskai in the Critical Periods of the 19th and 20th Centuries

The goal of this study is to give an overview of the figure of István Bocskai, the prince of Transylvania in the public eye in three critical periods of the 19th and 20th centuries, particularly in political thought. He is mentioned often during difficult times, while before and after these periods he is referenced much less frequently. The experience of the Revolution of 1848–1849 constituted an emotional basis for the formation of the Hungarian national identity, and the previous struggles of the Hungarian Estates were seen as parallels. The contemporaries saw a connection between the glorious period of the 17th century and their own times. This connection elevated Bocskai's revolution to being seen as one of the great chapters of Hungarian history, and the prince became a member of the national pantheon.

During the crisis following World War I, and later around World War II, different considerations gained importance, and the prince's image became much more multifaceted. However, Bocskai still wasn't a divisive personality, he was seen as a great politician and freedom fighter. Every political faction and ideology considered him an example to be followed, and found something among his values, achievements or deeds that fit their current message. It can be seen that the meaning of the past changes constantly, and different sources of remembrance paint a confusingly varied picture of Bocskai, who is constantly "repositioned" in public memory, but the role of history in politics doesn't change: it underlines and authenticates contemporary messages.